Oorlog en de media

Samenstelling: Jan Schoeman en
Jan Weerdenburg

Uitgave: Bureau Studium Generale
Universiteit Utrecht
Heidelberglaan 8, 3584 CS Utrecht

Studium Generale reeks 9904

Uitgave van Bureau Studium Generale van de Universiteit Utrecht, november 1999.
Overname van één of meer artikel(en) of gedeelte(n) daaruit is slechts toegestaan na verkregen toestemming van Bureau Studium Generale van de Universiteit Utrecht en betreffende auteur(s).

Samenstelling: Jan Weerdenburg.

Verwerking van de artikelen en lay-out: Käthe Grauenkamp en Saskia van Huisstede.

Illustratie omslag: Jos Collignon.

Ontwerp omslag: Saskia van Huisstede

Druk: Brouwer Uithof.

ISBN 90-72145-14-3

Inhoudsopgave

	Pag.
Inleiding *Jan Schoeman*	7
The Role of the Mass Media in Modern Wars *Jo Groebel*	11
'Ruling by Pooling' De rol van de pers tijdens de Golfoorlog *Léon Wecke*	23
Media, militairen en Miss Moneypenny De journalistieke invloed op vredes- en veiligheidsbeleid *Jan Schoeman*	43
Het journalistieke perspectief Bart Rijs, Willebrord Nieuwenhuis, Mat Herben, Dirk-Jan van Baar	65
Starwars, Videogames and War *William Uricchio*	85
Personalia	97

Inleiding

Jan Schoeman

Over de rol van de media tijdens oorlogen, conflict- en rampsituaties citeerde NRC Handelsblad op 7 maart 1995 de toenmalige minister van Defensie Joris Voorhoeve: "Pas als televisiecamera's het leed in de huiskamer brengen, komt de internationale gemeenschap op gang". En, zo vervolgde hij ietwat somber: "Dat is vaak te laat". Maar weinig mensen zullen het met deze opvatting van de minister oneens zijn. Immers, voordat de publieke opinie kan worden gemotiveerd hulp te bieden en voordat überhaupt kan worden bepaald welke hulp noodzakelijk is, onverschillig of dat bij een natuurramp of een gewapend treffen is, zal er eerst bekendheid aan zo'n gebeurtenis moeten worden gegeven. De rol van de media is daarbij meervoudig: zij confronteren én verbinden het westerse geweten met het lijden in ramp- en oorlogsgebieden, en zij zijn zodoende degene die het menselijk leed dat voortvloeit uit zo'n ramp, ongeluk of oorlog op de publieke agenda plaatsen.

Het is in de communicatiewetenschap niet ongebruikelijk uit te gaan van de stelling dat de media bestaande publieke opinies weerspiegelen en eventueel kunnen versterken en daarvoor ook worden gebruikt, maar dat hun invloed niet zo ver strekt dat zij heersende opvattingen kunnen veranderen. Daar waar het gaat om nieuwe kwesties waarover nog geen afgebakende meningen bestaan, kunnen de media, zoals gezegd, deze vraagstukken wél op de publieke agenda plaatsen, een fenomeen dat wordt aangeduid met de toepasselijke term *agenda setting*. Tenslotte zijn de media bij uitstek geschikt via het – bij wijze van spreken – uitvergroten van vooral emotierijke gebeurtenissen daarvan evenementen te maken. De sterke kanten van de pers, in het bijzonder televisie, liggen namelijk niet zozeer in analyse danwel nuancering, maar meer in de presentatie van een, desnoods complexe,

gebeurtenis in een bij voorkeur korte en actiegerichte vorm, en in een emotierijke en daardoor populaire toonzetting.

Conflicten tussen mensen, met oorlog als ultieme verschijningsvorm daarvan, herbergen een breed scala aan emoties in zich: heroïek, opofferingsgezindheid, kameraadschap en vanzelfsprekend een enorme hoeveelheid menselijk leed. Oorlogen zijn groot nieuws en een belangrijke bron van beelden en verhalen. Vanwege die emotionele component zijn die doorgaans aansprekend voor een breed publiek – en daarom ook voor diegenen die er hun beroep van hebben gemaakt beelden en verhalen te verkopen. Oorlogen vormen zodoende een belangrijk en dankbaar onderwerp voor de pers, en in het verlengde daarvan geldt hetzelfde voor de soldaten die deze oorlogen moeten uitvechten en de burgers die erbij betrokken raken.

Omgekeerd zijn de media van groot belang in zowel de aanloop naar oorlogen alsook tijdens de gewapende strijd zelf. Dat wordt door politieke en militaire leiders erkend, en zij aarzelen dan ook niet de media ten behoeve van de oorlogsinspanning aan te wenden. Door middel van accentuering van bepaalde nieuwsfeiten – en de verzwijging van andere – kan de eigen publieke opinie voor de strijd worden gemobiliseerd en tegelijkertijd die van de tegenstander gedemoraliseerd. De Golfoorlog van 1990/1991 is hiervan een schoolvoorbeeld: de beelden van deze oorlog zoals die via vooral televisie werden verspreid, toonden een schone, met klinische precisie gevoerde oorlog die nog het meeste leek op een videospelletje. Dat de werkelijkheid anders was, werd ook de pers pas na afloop van operatie *Desert Storm* duidelijk.

Hoe heeft die discrepantie kunnen ontstaan? En hoe zit het in het algemeen met de relatie tussen beelden en werkelijkheid en die tussen journalist en soldaat? Onder welke omstandigheden is er nu wel en wanneer is er geen sprake van media-invloed op kwesties van oorlog en vrede? En heeft in dit verband voormalig minister Voorhoeve gelijk als hij stelt dat de internationale gemeenschap pas in actie komt als de televisie het menselijk leed – liefst in full colour – in de westerse huiskamers heeft ontvouwd?

Dit zijn maar een paar van de vragen die in het voorjaar van 1998 aan de orde werden gesteld in de lezingencyclus *Oorlog en de media*. Dat gebeurde

door een gemêleerd gezelschap deskundigen, afkomstig uit de universitaire wereld en de krijgsmacht, en natuurlijk vanuit de journalistiek zelf. Deze lezingencyclus, een nauwe samenwerking tussen het Bureau Studium Generale van de Universiteit Utrecht en de Stichting Maatschappij en Krijgsmacht, heeft een neerslag gekregen in de nu voorliggende bundel.

In de periode die sinds de lezingen zélf is verstreken, hebben zich allerlei ontwikkelingen op mediagebied voorgedaan – evenals overigens een scala aan nieuw en voortgezet oorlogsgeweld. Eerder dat de inhoud van deze bundel door die recente ontwikkelingen is achterhaald, wordt daarin voor diverse standpunten een extra onderbouwing gevonden. Daaruit blijkt dat niet alles even vluchtig is als 'nieuws': dat is immers een verschijnsel dat zich nog het beste laat typeren als een maar beperkt houdbare en doorgaans tamelijk incoherente afspiegeling van de wereld op een bepaald moment.

Wat betreft de verspreiders van dat soms zo vluchtige nieuws, de media zélf dus: hun structuur en werkwijze mogen dan regelmatig gehaast en minder analytisch en genuanceerd zijn dan voor goed begrip wel wenselijk is, maar dat laat onverlet dat zij – onder meer – de belangrijkste schakel vormen tussen enerzijds alle mondiale ellende en lijden, en anderzijds die enkele rijke en veilige plekken die we nog kennen op deze wereld. Hun functie en plaats in relatie tot al die oorlogen en dat leed is daarmee belangrijk genoeg om serieus te doordenken – bijvoorbeeld op basis van deze Studium Generale-publicatie *Oorlog en de media*.

The Role of the Mass Media in Modern Wars

Jo Groebel[*]

Introduction

Modern wars need the mass media; the mass media need wars. These statements have to be explained: immediately after the ending of the Gulf war an Israeli general described television as one of the most important means of military strategy. Most governments would have difficulty engaging in a war without the support of the population. This support depends on the belief in the necessity of military action and its emotional rewards. As the majority of the younger generation have had no personal experience of war, their knowledge stems primarily from mass communication: modern media play a substantial role in the construction of reality as well as in attitude formation in the audience. This is especially true of nations with a high level of electronic communication systems, such as the USA. It has now been demonstrated and is common knowledge that the outcomes of American presidential elections are determined not only by political programs but at least to the same extent by a candidate's performance on the screen, i.e. his or her audio-visual image.

This concept of 'image' and its importance for public opinion can also be applied to wars. While propaganda has always played a crucial role in military activities, it has reached new professional levels with the occurrence of global television and the development of increasingly differentiated public relations' strategies.

---

[*] Dit artikel is, met bronvermeldingen, eerder verschenen in: Robert A. Hinde, Helen E. Watson (eds.) *War: a Crual Necessity? The Bases of Institutionalized Violence*. London/New York 1995. Voor de bronvermeldingen verwijzen we naar deze uitgave.

While the American public already had a generally pro-action attitude before the Gulf war actually began, the Kuwaiti exile government wanted to reinforce this trend and extinguish the last doubts. In this situation the world's biggest PR firm was hired to develop a systematic communication strategy. In the first stage, it tested what kinds of images and symbols would be most likely to elicit emotional, pro-war reactions from the audience. Not surprisingly, babies and young girls turned out to be especially 'emotional' topics. As a consequence, a video tape was quickly produced and distributed wherein a young girl reported in tears how she had witnessed Iraqi soldiers occupying a Kuwaiti hospital and removing premature babies from incubators they intended to take back to Baghdad.

Strategic Tool

The video was shown on all the major news programs and led to further public and political support for the Bush administration's plan to start the war. After the conflict ended, it turned out that the young 'witness' had been the Kuwaiti ambassador's daughter who had not been outside Washington for several years. At the same time, a medical commission visiting Kuwait was surprised to find that the hospitals did not have any shortage of incubators. So, despite other cruelties by the Iraqi army, this particular story had obviously been made up.

While this event may not be an adequate criterion for evaluating whether the war was 'justifiable' in any respect, it demonstrates the importance of communication strategies in modern wars. This role of communication as a strategic tool meets a media demand for any spectacular event – with the occurrence of mobile broadcasting, live television has become a 'must' in the modern media world. In this context, the Gulf war was probably the first war in history to be announced in television guides. It had its own logo and its own jingles, and the audience could find its beginning announced in the program press. The war actually started during (US) prime viewing time.

During the war itself, reporting was heavily censored and the military actions were presented as video games without any further casualties. Showing victims might have created stronger opposition to the military intervention. American news reporters partly abandoned their original role as

'neutral' observers and used subjective language like 'we' attacked 'them'; thereby reproducing the enemy image-terminology applied by military PR agencies.

The reports concentrated on the actual attacks and gave very little background information on the historical development of the conflict. Thus, most Americans who were asked in a survey knew many details about 'Patriot' missile technology but were hardly informed at all about the geographical and cultural situation of Kuwait and Iraq. It was a war of 'good' against 'evil'.

Somalia

With a different kind of dramaturgy, the arrival of American soldiers in Somalia also was a major example of 'modern' news reporting. Again, the timing of the arrival was centered around the programming of the American broadcasting media. When the army arrived on Somalia's beaches in full battledress, it was facing not the 'enemy' but hundreds of journalists, cameras, professional lighting, a scene not unlike the staging of a Hollywood movie. Faced with this situation the soldiers obviously felt some pressure to behave in a 'camera-fit' manner. To act as heroes they sought out potential 'enemies', bound them up and, with advice from reporters on the right gestures and positions, posed in front of the camera. It seemed as if they were trying to emulate the performances of actors in a film. Nevertheless, the intervention, which was started to reduce famine, was welcomed by the American public.

But Aidid (the Somalia 'Liberation Army' leader) also knew how to handle the media. When the dead naked body of an American soldier was cruelly beaten and taken through the streets, the scene was recorded on video and distributed to the international media. With the need for spectacular audio-visual events, many newsagencies promoted Aidid's wish for global attention. The shocking images destroyed any illusions people may have harbored about the death of a 'glorious' hero. As a consequence the American public changed its opinion and became far more critical of the US engagement in Somalia. Thus, even a single image can have the power to influence attitudes towards military activities.

The Classical Concept of the 'Enemy Image'

Communication has always played a major part in army strategy. During the First World War French and German soldiers voluntarily marched to their certain death and were applauded by enthusiastic national press propaganda. During the German Nazi period propaganda strategies were increasingly professionalized and findings of academic psychology were applied.

In that context, one major element has always been the use of enemy images. While one's own side is described in terms of moral motives and heroic behavior, evil and cowardice are attributed to the enemy. By enlarging the differences between 'friends', and 'enemy', any inhibition about attacking the other side is decreased.

In more general terms, creating an 'enemy image' can be described as follows: the description distinguishes between intention, message, target, means, process, effect: to reach acceptance of or trigger an attack against another (intention), a stereotyped, simplified and negative image (message) of the characteristics, motives, intentions and behavior of the other person or group (target) is created in which emotional or pseudo-informational mass media elements (means) apply selection, exaggeration and fake (process), with the consequence that the social distance between the two sides is increased (effect).

One may also wish to include 'sender' and 'receiver' variables and their interaction in this description, like military leaders or propaganda experts on the one side and a population/global audience or average soldier on the other. The enemy image as described above is exclusive to humans. Non-human primates may also discriminate within and between groups and may even manipulate others in order to create negative attitudes towards a specific target. But it seems that only humans are able to create enemy images through symbolic representations without any face-to-face contact, thus permitting mass propaganda directed at distant goals. Of course, these processes are enhanced by the application of fundamental psychological patterns like fear of strangers or in-group/out-group behavior.

All in all, the creation of an enemy image – simple as this image itself may be – is a highly complex process involving different levels of social and psychological reality. In this, it resembles the complexities of aggression itself. Actually, the mere creation of an enemy image can in itself be regarded as a form of (psychological) aggression.

Characteristics

From the description given above, the process of creating an enemy image has diverse features.
At least, three different individuals/groups are involved: the communicator, the audience and the target. Each has specific characteristics, which interact with those of the others. Social psychologists have described many of these characteristics, such as credibility of the communicator and intelligence of the audience.

In this context, a major precondition for creating an enemy image seems to be that the audience should already have prejudices against the target group, as is often the case with people from different ethnic and cultural backgrounds. Typically, these differences are attributed to 'bad intentions', 'stupidity' or 'fanatical mentality', in, for example, the evaluation of the non-verbal behavior of Arabs by Westerns. With a lack of personal communication, this tendency can be reinforced as no correction of the original impression takes place.

Preconditions include:

- the already mentioned prejudices;
- lack of personal communications;
- the general tendency of individuals to base evaluations of others on a few simplified impressions;
- an often dichotomous image of the world (good guys/bad guys);
- fear of strangers; and
- a fascination for 'evil' in which even the 'enemy' on the screen becomes a favorite: people 'liked' to see Saddam Hussein on TV and to get upset by the image. This can be explained, without necessarily resorting to the social psychological approach of in-group/out-group thinking, in terms of arousal needs where no real threat is present.

Apart from the already mentioned purpose to trigger a war, the establishment of an enemy image can also serve to:

- justify any form of violence;
- draw attention away from one's own side's faults and problems;
- strengthen the in-group by defining an out-group; and
- attribute the causes of frustration to a clearly defined outside source.

The following mechanisms apply:

- The other group is described as a homogeneous mass; individual differences are neglected;
- The others' complexities are reduced to simple, 'primitive' features;
- The target group is labeled in diminutive of ridiculing terms;
- In extreme cases, the other group is 'dehumanized', given animal or abstract object names and connotations in order to facilitate the willingness to attack them (typical characterizations include 'pigs', 'rats' and 'evil empire'). Visually, existing characteristics are exaggerated in caricatures and propaganda films and posters.
- A whole group of people is personalized into one simple picture of thé enemy: Russians become thé Russian, Americans thé American. This applies even more of a single leader is at the center of attention and, for example, Saddam becomes the epitome of all Arabs, or vice versa, Bush the epitome of all Americans.
- Aggressive intentions are attributed to the other side; the in-group only defends itself.
- One often can find a mirror image: both sides use the same images and stereotypes, a favorite being Hitler. Bush identified Saddam with Hitler, Saddam did the same with Bush.
- Using formal features of the mass media to create an emotional climate (dramatic music, rousing voices, special effects).
- Facts are selected and put in a simplified context to create a one-sided cognitive belief system. To prove the necessary of 'preventing' an attack by the other side, the number of its weapons is exaggerated or strategic plans of the enemy are 'discovered'.
- Casualties on the other side are not reported or are put in abstract terms, so that any possible empathy with victims is reduced.

- Subtle forms of enemy communication include the verbal or visual construction of indirect causal links between the other's ethnic characteristics and specific behavior patterns ('Chinese kills woman').

Many of these mechanisms are often used by the modern Western media. However, in crises similar elements return even to the 'sophisticated' press, as in many reports during the Falkland Islands conflict or the Gulf war. In dictatorships or actual battle areas, they are still common, as in the war in former Yugoslavia.

Psychological Processes

A major shift in 'war communication' occurred with the omnipresence of violence in the audio-visual media in general. Physical aggression is an important ingredient of television and video. On average, American programs present ten acts of violence per hour per channel 24 hours a day. European television scores lower but still contains approximately five acts of physical aggression per channel per hour. Though the majority of these scenes stem from fictitious programs, news 'shows' have also become part of the violent diet. A special program category has been created that merges real content with the formal features of fictitious programs, so-called 'reality TV'. Without further analysis of the background one can watch the most spectacular scenes from real criminal or military events presented in a highly dramatized form, including background music, video-clip aesthetics and sensationalizing 'off' voices.

In addition, some real events seem to be tailored around the patterns of fictitious stories. The Tonya Harding-Nancy Kerrigan 'ice queen' conflict before and during the 1994 Winter Olympics had all the elements of a Hollywood movie plot and was dealt with by the media in exactly that way. The high ratings of 'reality TV' programs demonstrate their attraction. In fact war seems to be so especially 'media fit' that an exclusive 'military' channel is in the making for American television, which will contain 24 hours of war reporting from all over the world. Even without such a channel, switching through the programs demonstrates the omnipresence of war on the screen.

Can this be regarded as led solely by a normal desire for information? The reality is more complex. Violence and action of any kind are particularly attractive for program makers and the (male) audience alike as they arouse special attention by their visual and auditory intensity. At the same time, they draw a picture of a world in which complex problems can be solved by simple means. Furthermore, the idea of the strong hero may serve the identification needs of many adolescent and adult males. This is especially true when war reporting concentrates, not on the casualties' fatal consequences of military action, but on our fascination with the precise computer army technology that has partly replaced the old-fashioned hero concept. But even images that present the cruel side of war do not automatically create a negative attitude towards violence. Apart from their voyeuristic attractions, showing the same or similar war images over and over again may create habituation and decrease sensibility towards these images. The audience gets 'used' to the Bosnian war; scenes from the Vietnamese war are now sold as postcards. The quality and quantity of war communication has changed: it is a normal part of our lives. Thus, war has become a major ingredient of an overall visual programming system. What processes are involved and what effects do they have?

Processes and Effects

First, one has to distinguish between intended war communication, as described in the section on 'enemy images', and communication in which war is used as part of the program maker's entertainment policy. In the latter case, the reporting serves either the investigative goals of the journalists, or the marker orientation goal of reaching as large an audience as possible. Even then, the effects (social distance, dehumanization) can be the same as for the intended enemy image communication. This is especially true of war as part of entertainment. While there are outstanding examples of anti-war films, such as *All Quiet on the Western Front, Die Brücke* (*The Bridge*) and *Apocalypse Now*, most fictitious war films presented on the screen deal with the good gay/bad guy stereotype and glorify the individual hero of a 'fascinating' technology, as in films like *Rambo* or *Red Dawn*.

These films may only attract a specific audience, i.e. the male adolescent, but for this group they provide an 'implicit war education' as opposed to one

centered around peace. The viewers may not immediately feel attracted to the subject of military engagement, but 'learn' that violence is an adequate and fascinating means of gaining control, solving conflicts and guaranteeing an upright 'moral' position. Moreover, soldiers in real wars identify with the models they have observed in Hollywood movies. News reports from Bosnia show Serbian soldiers posing with their weapons and declaring themselves to be the new 'Rambo's'. Military action is perceived as an adventure in which real men prove their 'guts'.

The messages inherent in most fictitious war films promise rewards on six different levels:

- social: one can become a hero;
- economic: one can gain material or psychological profit;
- emotional: war means excitement, adventure;
- cognitive: war is necessary to gain control in a chaotic world;
- physical: the physiological and motor activities are perceived as pleasant and exciting; and
- moral: acting/dying as a good gay means moral payoff.

Thus, the myth of war is continued even in films that are not explicitly propaganda-oriented.

With the overall importance of violence in the media, war reporting and military fiction become part of a system in which there is a high risk of aggression-increasing effects on the audience. Applied to the military context, the following model describes the different effects of violent television. Moderated by audience variables, especially gender (primarily males are attracted); motives (sensation-seeking; mood-management orientation needs), family and upbringing, and culture, the effects of media violence on the audience are:

	Arousal	Belief in evil world	Habituation
presentation of war in the media	fictionalization of war reports	acceptance of images of enemy	media construction: war normal
has effect on perception that	war is exciting and rewarding	war is necessary	war is unavoidable

There may even be an immediate 'imitation' of behavior related to military action among children, for example with toy guns. And, as already stated, soldiers may feel attracted to fictious war heroes and their activities. However, the major effects of war representation in the media lie in the acceptance of the 'hedonistic' qualities of war and the belief systems centered around the necessity for armed conflicts. In the long run, the dramaturgical demands of the media and their effects on the audience interact: war, due to its high arousal qualities and immediate visual 'action', is more 'media fit' than peace. It receives more attention and is thus over-represented as compared with other means of conflict resolution, which are more complex. In addition, the media, realistically, have to report about failed peace negotiations more often than about successful ones, as in the Bosnian war. The resulting message: 'war is normal'.

Industry

With audience ratings playing the dominant role in television programming, war reporting has also become part of an industry. Visual effects and being 'live' on the screen have become more important than background analysis. There are of course differences between television cultures and individual channels, but with the increasing influence of global visual agencies the available news material has become more uniform all over the world. One can even observe a partial 'fictionalization' of war reports in which it is difficult to distinguish between the dramaturgy of a movie and a news report.

During the Gulf war the use of special effects trailers, sound, jingles and videogame images made it difficult to imagine that real casualties were taking place during the event. In addition, one could buy war simulation games that enabled the audience to 'play' the attacks at home. The fact that a fictional reworking for the screen of the events of a conflict is already on the way adds further to the construction of a world in which reality and fiction merge. Cognitively, the audience may still be able to distinguish between the two, but the emotional reactions will be subject to confusion and habituation. These are the 'new qualities' of the modern media world as compared with the role of communication in the pre-mass-media world. Although one should not forget the constructive possibilities of the media – information

and the growth of cultures – the (unintended) effects of news and fiction on the promotion of war have to be acknowledged.

'Ruling by Pooling'
De rol van de pers in de Golfoorlog

Léon Wecke[1]

Inleiding

Oorlogen plegen nogal eens weerstand op te roepen. En terecht natuurlijk: oorlog is het uiterste middel om de wil van een bepaalde gemeenschap door te drukken, en hoe schoon volgens sommigen met name moderne oorlogen ook zijn, echt helemáál schoon zijn ze nooit, zeker niet bij de verliezende, technisch gezien waarschijnlijk wat minder hoogstaande partij. Oorlogen moeten dus gelegitimeerd worden. De tijd dat een staatshoofd naar eigen goeddunken kon beslissen om ten strijde te trekken is in ieder geval in de democratische wereld voorbij. Vraag is: hoe pak je die legitimatie aan? Is een leugentje om bestwil toegestaan? Tegen de tijd dat die leugen wordt ontdekt, is het vaak toch al te laat om de genomen beslissingen teniet te doen.

Tweede vraag: hoe ga je om met die bekende luis in de pels van democratische landen, de pers dus? De media kunnen door onafhankelijk onderzoek iedere poging tot legitimatie in de knop breken, maar zij kunnen ook een belangrijk instrument zijn om de publieke opinie van de juiste overheidskoers te overtuigen.

Partiële weerstand

Die weerstanden kunnen verscheidene vormen aannemen. Ze kunnen principieel pacifistisch van aard zijn (oorlog mag nooit of te nimmer), waarbij dat protest religieus geïnspireerd kan zijn (u zult niet doden), of politiek geïnspireerd (oorlog en militarisme zijn instrumenten ter blijvende onderdrukking van de verworpenen der aarde).

Vaker echter, en door grotere groeperingen, is de weerstand gericht op een bepaalde oorlog (de Tweede Wereldoorlog was juist, maar Vietnam niet).

Ook kan de weerstand gericht zijn op een bepaalde wijze van oorlogvoering, waarbij het laatste weer kan worden versmald tot protest tegen het gebruik van één of twee wapentypes. De Eerste Wereldoorlog was volgens velen een juiste strijd, maar dat gas was niet zo netjes. Amerika had het volste recht Japan te bevechten, maar die atoombom had niet gegooid mogen worden. Veel Amerikaanse studenten weigerden in de jaren '60 dienst in Vietnam, maar hadden geen bezwaar tegen militaire dienst op zich.

Aardig was ook het specifieke verzet tegen de neutronenbom medio jaren '70. Die bom was vreselijk, omdat zij zogenaamd niet verwoestte maar wel doodde. Waarom een dergelijk wapen erger is dan een wapen dat zowel verwoest als doodt is mij persoonlijk altijd ontgaan. Ook de kreet 'kernwapens de wereld uit om te beginnen uit Nederland' hoort thuis in deze categorie, zeker toen Mient-Jan Faber, als ruilmiddel tegen het niet plaatsen van kruisraketten – hetgeen op zich al een behoorlijke versmalling van de oorspronkelijke kreet was – vergroting van de conventionele bewapening voorstelde. In de huidige tijd kan worden gewezen op het verzet tegen laserwapens of landmijnen. Inderdaad vreselijk wapentuig, maar met verzet tegen oorlog zélf heeft het weinig te maken, niet tegen een specifieke, en al helemaal niet tegen oorlog in het algemeen. Pogingen deze groeperingen – of beter nog: de vele twijfelaars rond deze groeperingen – te overtuigen van de 'zin' van een bepaalde oorlog en het echt niet zo verderfelijke karakter van een bepaald wapensysteem, is – natuurlijk puur politiek-militair gesproken – zinvol. Eerdergenoemde Faber is het levende bewijs.

Golfoorlog

Bijzonder goed kwam legitimatie van oorlogsgeweld en de rol van de media daarbij tot uiting ten tijde van de Golfoorlog begin jaren '90. Welke rol heeft die legitimatie gespeeld na de inval in Koeweit, tijdens de operaties *Desert Shield* en *Desert Storm*, en werd hierbij de pers misbruikt, gemanipuleerd en zo ja, hoe? Hoe je ook tegen die laatste vraag aankijkt, duidelijk was dat er tijdens de Golfoorlog door militairen anders met de pers werd omgesprongen dan bijvoorbeeld twintig jaar eerder ten tijde van de oorlog in Vietnam, toen veel politici en militairen de persaanwezigheid op z'n best lastig vonden en op z'n slechtst de pers bekeken als een communistisch gezinde vijfde colonne die schuldig was aan het echec van de Amerikaanse oorlogs-

inspanning. Het waren de televisiebeelden en de kritische krantenverslagen die het binnenlands protest tegen de oorlog hadden gevoed, al komt de stelling dat de media een zondebok werden voor militair falen mijns inziens dichter bij de waarheid, temeer omdat de écht kritische berichtgeving in feite pas aan het eind en na afloop van de oorlog van de grond kwam.

Tijdens de Golfoorlog werd de pers met alle égards behandeld. Generaals, tot de tanden gewapend met aanwijsstok en videoband, deden kond van de talloze militaire successen en de slachtofferarme wijze van oorlogvoering, waarbij ook aan Irakese zijde enkel materiële, militaire doelen werden getroffen. Iedere informatie die anders wenste te doen geloven was een hersenspinsel van goedgelovige pacifisten of pure propaganda van onbetrouwbare Saddam-aanhangers. Die bijeenkomsten, met om de tijd een grapje dat door de voluit lachende, aanwezige journalisten dankbaar werd begroet, deden in ieder geval de indruk ontstaan dat menigeen van die journalisten hun traditionele taak van wantrouwend observator uit het oog had verloren.

Met betrekking tot de rol van de pers in de Golfoorlog van begin 1991 kunnen dan ook tal van vragen worden gesteld, zoals: was er inderdaad sprake van manipulatie; zo ja – en mijn antwoord op die eerste vraag is: ja – in welke mate was er van manipulatie sprake; waarom meenden politici en militairen de pers te moeten manipuleren; waarom liet de pers zich manipuleren? Bovendien dient de vraag gesteld of de pers na het beëindigen van de vijandelijkheden wel zijn taak weer ter hand nam, en zo nee – en mijn antwoord op deze vraag is: nee waarom heeft de pers toen bronnenonderzoek ter plekke weer mogelijk was geworden, ook toen dit praktisch nagelaten? Laatste vraag is: wat was het resultaat van die manipulatie?

Het belang van manipulatie van de pers

Zowel democratische als dictatoriale regimes hechten belang aan de ondersteuning van het gevoerde beleid door de publieke opinie. Ik heb al gezegd dat voor het implementeren van beleidsmaatregelen in een democratisch land een publiek draagvlak een vereiste is, zeker als het gaat om zoiets als oorlogvoering. Maar ook in een dictatuur is dit een niet onbelangrijke omstandigheid, die weliswaar niet noodzakelijk is, maar de effectuering van het betreffende beleid wel vergemakkelijkt. Omdat mag worden aangenomen

dat de pers de publieke opinie in meer of mindere mate beïnvloedt — en overigens ook de agenda van de politici niet onberoerd laat — geldt met name inzake militaire operaties dat de overheid daarbij de pers als een niet onbelangrijke factor beschouwt. Het Amerikaanse beleid tijdens de Golfoorlog was er dan ook op gericht de pers aan de leiband te houden, teneinde een met Vietnam vergelijkbare situatie te voorkomen.

Er bestaat een relatie tussen de verliezen bij een militaire actie en de steun van het publiek, zeker als het operaties betreft waarbij het niet uitsluitend gaat om een door iedereen onderschreven nationaal belang. Overigens hoeft die relatie niet altijd omgekeerd evenredig te zijn: hoe meer doden, hoe minder steun. Het kan ook zo zijn dat veel doden de oorlogswil van het thuisfront juist versterkt. De gedachte kan dan namelijk ontstaan om 'die moordenaars van onze jongens' eens goed hun vet te geven. Dit was bijvoorbeeld de reden dat in 1914-1918 er geen sprake van kon zijn dat de Britten de stad Ieper uit handen zouden geven, al zou dat militair gezien een zeer zinnige actie zijn geweest. Er was simpelweg al te veel Brits bloed in de Ieperse straten gevloeid.

Dit geeft al aan dat de meest bepalende factor voor publieke steun het aantal dodelijke slachtoffers is, en ondanks alle tegenvoorbeelden zal in het gros der gevallen het publieke gemor in kracht toenemen naarmate er meer *body bags* op de nationale vliegvelden arriveren. Zo had een half jaar na de Amerikaanse interventie in Korea president Truman de steun van de meerderheid van de Amerikaanse burgers reeds verloren.[2] Ook uit opinie-onderzoek in Nederland blijkt dat zelfs zware verliezen aan de zijde van de tegenpartij al voldoende reden is om een aanvankelijke meerderheid voor een verondersteld militair optreden ten behoeve van de wereldrechtsorde in een minderheid om te zetten.[3]

Het gaat, met andere woorden, om de legitimiteit van de betreffende militaire actie, waarbij legitimiteit wordt opgevat als de overeenkomst tussen de waarden en normen van de burgers en het betreffende overheidshandelen. Het is van groot belang dat de burgers niet alleen het voorgenomen plan tot militaire actie als juist ervaren, maar dat ook tijdens — en bij voorkeur ook na — de militaire operatie blijven doen. Eén van de factoren die een aanvankelijke meerderheid voor militair ingrijpen in gevaar kan brengen, is de pers.

Er mag op voorhand van worden uitgegaan dat de pers in ieder geval verslag zal doen van een oorlog waarbij het eigen land betrokken is, en dat zij dus ook het volk over de slachtoffers van de strijd zal rapporteren. Dus zal de politieke en militaire instanties er begrijpelijkerwijs veel aan gelegen zijn deze factor misschien niet uit te schakelen, maar dan toch zodanig te sturen dat het voor die instanties mogelijk negatieve effect van de berichtgeving minimaal blijft.

Daarbij komt uiteraard nog een andere overweging en die kan worden aangeduid met de waarschuwing *der Feind hört mit*. Op basis van de berichtgeving kan een vijand immers zijn voordeel doen. Het is dan ook begrijpelijk en alleszins aanvaardbaar dat het de pers niet mogelijk wordt gemaakt díe gegevens te verstrekken op grond waarvan de eigen militaire situatie zou kunnen worden ondermijnd. Zo golden als grondregels voor de verslaggevers van de Tweede Wereldoorlog, alsmede voor de oorlogen in Korea en Vietnam, dat bijvoorbeeld niet of hooguit marginaal werd gerapporteerd over toekomstige operaties, troepensterkte en troepenlokatie, vermiste of gezonken vliegtuigen of vaartuigen als reddingsoperaties onderweg waren, en operationele zwakte.[4]

Dit alles neemt echter niet weg dat vrijheid van nieuwsgaring en het burgerrecht op informatie op potentieel gespannen voet staan met de noodzakelijke restricties die in het militair belang van de eigen partij worden opgelegd, hetgeen in de Golfoorlog evident het geval was. De vraag is in welke mate het recht van het volk om te weten wat de in zijn opdracht functionerende regering doet, moet, kan of mag worden aangetast. Ook is het de vraag of in bepaalde gevallen bewuste misleiding van de pers is geoorloofd als daarmee de eigen oorlogsdoelen worden gediend. Mocht bij de pers bijvoorbeeld de indruk worden gewekt dat een invasie op de kust van Koeweit aanstaande was, terwijl dat in het geheel niet het geval was? Is het aanvaardbaar dat met dergelijke informatie niet alleen de tegenstander in het ongewisse wordt gelaten, maar tegelijkertijd ook de 'eigen' pers – en daarmee de eigen bevolking – verkeerd wordt voorgelicht? In ieder geval kon, mede vanwege deze truc, na afloop van de strijd generaal Schwarzkopf zijn pret over het collectief misleiden van de pers ten behoeve van zijn strategie, niet onderdrukken.[5]

De vraag of alle beperkingen die aan de pers werden opgelegd wel noodzakelijk en deels onvermijdelijk waren om tot het beoogde doel te komen, laat zich ook achteraf niet makkelijk beantwoorden. Het feit dat de oorlog geen noemenswaardige verliezen aan de eigen kant met zich meebracht, de handelwijze van Saddam Hoessein die hem ook zonder antipropaganda tot een weinig prettige persoonlijkheid maakte, en de toch al vaak aanwezige gedienstigheid van de pers waar het gaat om het verspreiden van de visies van bepaalde personen als politici en andere beleidsmakers — waarvan de journalist als het om nieuws gaat nu eenmaal vaak afhankelijk is — , zijn factoren die erop duiden dat bij een vrijere teugel de pers geen roet in het politieke en militaire eten had gegooid. Maar, zo zal men hebben gedacht, het zekere gaat voor het onzekere.

Voor de politieke en militaire overheid was het vóór en tijdens Golfoorlog van begin 1991 zaak enerzijds te vermijden dat door berichten over verliezen en eventuele andere negatieve aspecten van het oorlogsbedrijf de publieke opinie haar oorspronkelijke steun voor de onderneming zou gaan intrekken, en anderzijds was het zaak de visie van de overheid inzake de motieven voor de operatie te verspreiden en bij de bevolking ingang te doen vinden. Er was dan ook sprake van een grootscheepse campagne om het publiek te overtuigen van de juistheid van de Amerikaanse zaak, het politieke gedrag en de militaire acties. Deze doelstellingen noodzaakten tot het rechtvaardigen van geweld door middel van het creëren van haat jegens en dehumanisatie van Irak, en dan met name van de leiders van Irak, en het verbergen of het geven van een verkeerde voorstelling van zaken met betrekking tot alles wat met de genoemde doelstellingen strijdig werd bevonden. Dit alles aldus de voormalig minister van Justitie van de Verenigde Staten, Ramsey Clark.[6]

Primair ging het erom de eigen publieke opinie voor de oorlog te winnen en gewonnen te houden. Daarnaast was er een belangrijk aanvullend doel, namelijk de afrekening met het Amerikaanse Vietnam-syndroom. In de woorden van Bush — in zijn eerste reactie op het beëindigen van de Golfoorlog — ging het erom "to kick the Vietnam syndrome once and for all". Een ander doel betrof het verbeteren van het imago van de strijdkrachten door middel van de mythe van de schone oorlog. Als bijkomend effect daarvan kan nog worden gewezen op het artikel van onderzoeker R. Ottosen die de media-

reportages vergeleek met één lange commercial voor de politiek-economisch belangrijke wapenindustrie.[7]

Om al deze doeleinden te bereiken, diende de pers niet buiten het militaire gebeuren te worden gehouden. Waar het om ging, was de pers te beperken in haar mogelijkheid zelf nieuws te vergaren en de pers van zodanige 'nieuwsfeiten' te voorzien dat daarmee de doelstellingen ook daadwerkelijk zouden worden bereikt.

Hoe werd er gemanipuleerd?

Legitimatie, het proces dat tot legitimiteit leidt, was van begin af aan in handen van de politieke en militaire instanties. De methoden die in dat kader werden gehanteerd, varieerden van uitsluiting om als ooggetuige op het slagveld aanwezig te zijn, via censuur, in tijd van oorlog 'gedragsregels' genoemd, en het verplichten van de uitverkoren journalisten in 'pool'-verband te worden geïnformeerd, tot het straffen door de intrekking van de accreditatie in gevallen van ongehoorzaamheid. *Ruling by pooling* noemde een niet-geaccrediteerd journalist het. Uiteraard werden de diverse propagandatechnieken niet geschuwd, waardoor tenslotte de 'sterspot' kon ontstaan van de oorlog als videospel, ver verwijderd van welke bloederige werkelijkheid dan ook.

Ten aanzien van zowel Irak als Saoedi-Arabië gold dat niet iedereen daar welkom was. Een belangrijk deel van de wereldpers kreeg geen visum. De visa moesten immers door de betreffende regeringen worden verstrekt en die hadden zo hun eigen criteria. Voor Saoedi-Arabië vielen die journalisten buiten de boot, wier landen van herkomst geen deelgenoot in de alliantie tegen Irak waren. Vervolgens was de tweede hindernis een toegangskaart tot de press pools. Deze waren in feite voorbehouden aan journalisten uit landen die deel uitmaakten van de anti-Irak coalitie en werden voornamelijk door Amerikanen en Britten ingenomen. Van de 300 journalisten uit de niet-geallieerde landen die in februari in Saoedi-Arabië arriveerden, kreeg niemand een poolplaats. En van de actievoerende landen moesten tenslotte achthonderd journalisten de 113 poolplaatsen delen. Het escorte tijdens bezoeken aan het front of andere interessante plaatsen zorgde voor een extra beperking, die vervolgens door middel van censuur voorafgaande aan ver-

zending of uitzending van de berichten nog eens werd versterkt. Verder was er altijd nog de stok achter de deur van intrekking van de accreditatie wat voor veel journalisten een reden was om zich naar de regels te voegen.[8]

Daar kwam bij dat de tot het verblijf in de pools geroepen journalisten, voor zover ze al niet een pro-geallieerd standpunt hadden ingenomen, dat in elk geval wel werd bevorderd door de dagelijkse omgang met de daar aanwezige militairen. Journalisten, soms gekleed in militair uniform, doodden onder meer de tijd met tafeltenniswedstrijden tussen pers en militair, in feite het enige slagveld waarover zij van nabij zonder vrees voor censuur konden berichten. Maar ook in andere opzichten was de verhouding tussen enerzijds de persvertegenwoordigers en anderzijds de militaire en politieke autoriteiten uitermate hartelijk, soms zelfs in die mate dat van regelrechte samenwerking kon worden gesproken. Er was sprake van een door de politici en militairen zeer op prijs gestelde sfeer van 'oude-jongens-krentenbrood'. De luis in de pels stak niet meer, maar kietelde en werd gekieteld. Het wantrouwen dat iedere journalist van nature zou moeten hebben, was in goedgelovigheid omgeslagen.

Zo komen Malek en Leidig op basis van een onderzoek naar de berichtgeving over het Golfconflict in *The Washington Post* en *The New York Times* tussen 2 augustus 1990 en 16 januari 1991 tot de conclusie dat pers en regering nauw samenwerkten en daarmee in feite het democratisch proces ondermijnden: "In stead of assisting the public participating in a process through the free and dynamic expression of ideas, the press served more to endorse the view of the mainstream elite. Journalists, captivated by government officials, generally seemed to refrain from actively seeking out divergent sources of information. They provided a detailed description of what the government was doing, the rational behind its policies, as well documented official opinions and objectives, but failed to uncover a broader context of the debate at hand, thus limiting the climate of opinion and public discourse. As a result, the public, lacking a broader context from which to form opi-nions, came to believe that war with Iraq was inevitable and indeed necessary".[9]

Ook Robin Andersen komt tot de vergelijkbare conclusie dat "in covering the Gulf war journalistic standards were replaced by the more persuasive logic of public relations". Dat droeg volgens Andersen sterk bij aan de publieke

steun voor de oorlog. Toch ging het verwaarlozen van de journalistieke normen niet onopgemerkt aan het Amerikaanse publiek voorbij. Opiniepeilingen van de *Times Mirror* in september 1990 en januari 1991 lieten zien dat een meerderheid van het publiek meer wenste te horen over de visies van Amerikanen die tegen de oorlog waren.[10]

Dat was geen overdreven wens als men kijkt naar de aandacht die de drie grote televisienetwerken in de Verenigde Staten hadden voor de geluiden uit de oppositie. In de periode van 8 augustus 1990 tot 3 januari 1991 ruimde ABC 0,7% van de tijd die het aan de Golfoorlog besteedde in voor oppositionele stemmen. CBS had er 0,8% van de tijd voor over en NBC 1,5%, hetgeen in tijd gemeten betekende dat NBC gedurende vijf maanden 13,3 minuten aan tegengeluiden liet horen. Dit leidde tot de paradoxale situatie dat in weerwil van de enorme media-aandacht over het verloop van de strijd eigenlijk alleen dat bekend was wat de militairen er over los wensten te laten, en daarvan was het waarheidsgehalte ook nog eens twijfelachtig. Dit alles leidde overigens weer niet tot de voor de hand liggende conclusie dat het publiek ontevreden was met de mediaverslaggeving. Het thuisfront bleek niet zwaar aan de aan de pers opgelegde restricties te tillen. In maart 1991 antwoordde 83% met "excellent" dan wel "good" toen de vraag werd gesteld "in general, how would you rate the job the press did in covering the war in the Gulf?".[11]

Niet alleen de toegang tot het oorlogsgebied was geblokkeerd, ook de ingestelde censuur zorgde ervoor dat geen de eigen doelstellingen negatief beïnvloedende berichten of commentaren de deur uit, of beter de satelliet op konden. Dat er regels waren uitgevaardigd om te voorkomen dat militair gevoelige informatie bij de vijand zou belanden, was vanzelfsprekend, maar andere beperkingen wezen onverholen op de doelstelling de eigen publieke opinie te vrijwaren van negatieve berichtgeving. Afgaand op het rapport *The Gulf War with the Media as Hostage* was er voor de journalist ter plekke meer verboden dan toegestaan. Zo was het alleen geoorloofd in het bijzijn van een militair escorte een interview met of een foto van een gewonde soldaat te maken, waarbij dan ook nog als conditie gold de instemming van de patiënt, van de dokter en van de betreffende commandant. Verboden waren onder meer ook audiovisuele opnames van soldaten in shocktoestand, mismaakt personeel of patiënten onder behandeling van een plastisch chirurg alsmede

van patiënten die een psychiatrische behandeling ondergingen; een dergelijk verbod had weliswaar geen directe militaire relevantie maar uiteraard wel een politieke.[12]

Het propaganda-effect

Wat dat betreft, kan de berichtgeving over de Golfoorlog redelijk nauwkeurig worden ingedeeld in overeenstemming met het schema van Hugh Rank inzake manipulatieve communicatie-inhouden.[13] Rank gaat daarbij van vier vooronderstellingen uit: als mensen iets hebben dat als 'goed' kan worden betiteld, dan wensen zij dat te behouden (protection); als mensen daarentegen een zogenaamd 'kwaad' hebben, dan willen zij daarvan af (relief); als mensen geen 'goed' hebben, dan wensen zij dat te verwerven (acquisition); en als mensen geen 'kwaad' hebben, dan wensen zij dat zo te houden (prevention). Op basis van deze vooronderstellingen is het mogelijk de manipulatieve inhouden in te delen naar:

1. het intensiveren van het eigen 'goed';
2. het minimaliseren van het eigen 'kwaad';
3. het intensiveren van andermans 'kwaad';
4. het minimaliseren van andermans 'goed'.

Verschillende technieken zijn hierbij mogelijk. Het intensiveren kan door middel van onder meer herhaling, associatie en andere stijlfiguren worden geëffectueerd, terwijl het minimaliseren onder meer via het weglaten, het benadrukken van details en het scheppen van verwarring tot stand kan komen.

Een illustratie van het intensiveren van het eigen goed en andermans kwaad, van criminalisering en negatieve etikettering, werd gegeven met de demonisering van Saddam Hoessein. Hij was immers al op tienjarige leeftijd een moordenaar, iemand die er de voorkeur aan gaf zijn slachtoffers in de rug te schieten. President Bush stelde Saddam Hoessein gelijk aan Hitler. Hoewel sommigen ook dat te veel eer vonden, ging hij voor velen toen al de geschiedenis in als de tweede Führer. De snor van Saddam Hoessein veranderde op menig foto in die van Hitler. Hij werd als beest en monster aangeduid, met ogen van een slang, van een kille moordenaar. Legio psychiaters verschenen dan ook op de Amerikaanse buis om hun licht op de duistere,

gedeformeerde psyche van Saddam Hoessein te laten schijnen. Ramsey Clark spreekt in dit verband over de de-humanisering van de vijand.[14]

Hoe minder mens en hoe meer beest, hoe minder problemen met de regels die voor mensen in een mensenoorlog gelden. De drie belangrijkste boodschappen die de Amerikaanse media verenigden, verschilden weinig van de Irakese media. Hun inhoud was: "The enemy is pure evil incarnate", "We are winning" en "God is on our side". Wat dat laatste betreft kan enerzijds worden herinnerd aan de heilige oorlog die door Saddam Hoessein werd geproclameerd, en anderzijds aan de steun die Bush zei te hebben gehad aan de evangelist Billy Graham, die met hem de laatste uren voorafgaand aan het sein voor de aanval biddend had doorgebracht. Er werd een relatie gesuggereerd tussen het groene licht voor het geweld en een persoonlijk fiat van de Allerhoogste.

In het kader van de Amerikaanse propaganda kwamen de resoluties van de VN goed uit. Door de acties met nadruk hieraan te verbinden konden politiek en economisch eigenbelang – de olie – naar de achtergrond verdwijnen. Daarmee kreeg, aldus polemoloog Leon Wecke, de oorlog ook voor de westerse publieke opinie de schijn van heiligheid, de glans van de zogenaamde internationale rechtsorde.[15] Ook de precisiewapens kwamen in die propaganda goed van pas. Zij konden immers het goede van de eigen kant nog eens benadrukken. De in uiterste nood gebruikte wapens zouden met grote nauwkeurigheid militaire doelen treffen, maar de burgers ongemoeid laten. Bovendien kwamen die wapens ook de pers niet slecht uit. Dat oorlog in wezen een gruwelijke aangelegenheid is, zal immers ook de pers niet zijn ontgaan. Daarover te berichten is niet prettig, zeker niet als ook je eigen land tot de strijdende partijen behoort, en het gaat om een conflict waarbij niet primair het bestaan van dat eigen land op het spel staat. Het maakt het werk een ietsje prettiger als er dan precisiewapens en schone oorlog tot je beschikking staan.

Ook identificatie met zowel het goede als met het te overtuigen publiek was een in de Golfoorlog gepraktiseerde techniek. Deze methode slaagt uiteraard alleen als de boodschapper zijn beoogd publiek goed kent en zijn presentatie op die kennis baseert. Een mislukt voorbeeld van een dergelijke propagandistische gang van zaken werd door Saddam Hoessein zélf geleverd. Zo

verscheen hij niet als militair, maar als burger tijdens zijn gefilmde ontmoeting met de Engelse gegijzelden. Behalve het veelvuldig uitgesproken woord 'vrede' werd de associatie met het goede letterlijk belichaamd in zijn poging één van de aanwezige kinderen over de bol te aaien. In de uitzending liet hij zien een gewone burger in een net pak te zijn, die als een liefhebbende oom met de familie op de foto gaat. Daarbij werd de aanwezige werkelijkheid van een groepje angstige gegijzelde mensen tot een soort familiereünie, tot een gezellig samenzijn, althans dat was de kennelijke bedoeling. Wel gaf de Irakese propaganda er de boodschap bij, dat als men toch nog mocht menen dat er iets aan de hand was, dat niet door Saddam Hoessein maar door de tegenpartij werd gecreëerd. Saddam Hoessein werd afgebeeld als de verpersoonlijking van het goede, de vrede en was zelf slachtoffer; het was de tegenpartij die, ondanks de aanwezigheid van zijn buitenlandse gasten, de aanval wenste in te zetten. Een aanval, waarvan ook de buitenlandse gasten het slachtoffer zouden zijn, gasten waartegen hij nadrukkelijk zegt: "U bent dus geen gegijzelde".

Zoals iedereen weet, heeft zijn boodschap een tegenovergesteld effect gehad. Saddam Hoessein werd immers door praktisch niemand in het Westen geloofd, alleen al omdat hij Saddam Hoessein was. Het over de bol aaien van een angstig kind en de verzekering dat de getoonde Engelsen enerzijds 'helden van de vrede' en anderzijds 'geen gegijzelden' waren, ging en kon er bij de westerse publieke opinie niet in. Het negatieve beeld van Saddam Hoessein stond daarvoor garant. Soms is een product zo slecht, of wordt althans voor zo slecht aangezien, dat het ook met de beste propaganda niet aan de man of vrouw te brengen is.

Leugens en misleiding waren tijdens de Golfcrisis aan de orde van de dag. Ik heb al eerder het bericht over de geplande invasie op de kust van Koeweit genoemd, dat slechts was bedoeld als afleidingsmanoeuvre voor de aanval over land. De pers – en daarmee het publiek en ook de vijand – werd in de waan gebracht dat er een landing aanstaande was. Irakese troepen waren verplicht ter plekke de invasie af te wachten en konden dus niet elders worden ingezet. De pers had meegewerkt aan de verspreiding van een volledige onwaarheid, waarmee het een feitelijk aandeel in de operatie kreeg, zij het zonder het te beseffen.
Toen na de Irakese aanval bleek dat met name het Amerikaanse Congres

niet stond te trappelen om in een grondoorlog met Irak verzeild te raken, werd een publicitaire bom onder de opinie van het Congres en de Amerikaanse burger gelegd. Men herinnert zich het afgrijselijke verhaal van de Irakese soldaten die couveuses in ziekenhuizen leeghaalden en zo driehonderd kinderen ombrachten door hen op de koude stenen vloer te laten sterven. De ooggetuigen van dit drama werden niet met name genoemd; naderhand bleek een van hen de dochter van de ambassadeur van Koeweit in Washington te zijn, die zelf ten tijde van de inval de golfsticks had gehanteerd. Het verhaal was niet waar, maar had wel als effect dat een zestal Congresleden van mening veranderde en daarmee de president aan een meerderheid hielp, waardoor hij het sein voor de oorlog op groen kon zetten. Het geheel bleek een voor Koeweit nuttige vertoning te zijn geweest, opgezet door een groot Amerikaans public-relationsbureau, dat daar uiteraard flink voor was beloond.

Philip Taylor noemt in zijn studie *War and the Media. Propaganda and Persuasion in the Gulf War* onder meer de Irakese aanval op het stadje Khafji als een voorbeeld van misinformatie. Eerst werd ontkend dat de Saoedische soldaten zich moesten terugtrekken en vervolgens werd verzwegen dat er sprake was geweest van een niet verwachte grootscheepse Irakese tegenaanval. Ernaar gevraagd op een persconferentie, antwoordde generaal Schwarzkopf dat het slechts een muggenprik bij een olifant zou zijn, alhoewel van Irakese zijde 60.000 manschappen en 1.000 voertuigen in beweging waren gekomen.

Bewuste misleiding was ook aan de orde toen bij het begin van de grondoorlog werd meegedeeld dat de bemanningen van zes Irakese helikopters zich met hun toestellen hadden overgegeven. Nadien bleek het om zes toestellen van Russische makelij te gaan, die van Irakese tekens waren voorzien en van in Irakees uniform gestoken Amerikaanse bemanningen (hetgeen overigens in strijd is met de Conventie van Genève). Het betrof door de CIA gecoördineerde gevechtsmissies waarvan de troepen te velde, ook die van de Verenigde Staten, geen weet hadden. Het gevolg was dat één van de toestellen werd neergeschoten. Om het geheel te verdoezelen, zou het bericht over de opmerkelijke overgave van Irakese piloten in de wereld zijn geholpen.[16]
Tot de misleiding behoorde ook het van het begin af aan overdrijven van de kracht van het Irakese leger. Er zou sprake zijn van het 'vierde leger ter we-

reld', een leger overigens dat gedurende een strijd van tien jaar de zelf begonnen oorlog met Iran niet winnend had kunnen afsluiten. Ook de in omloop gebrachte verhalen over de atomaire, biologische en chemische wapens van Irak bleken niet juist. Hoewel zeer zeker in die richting actief, was Irak nog jaren van een operationele atoombom verwijderd, van de aanmaak van biologische wapens was geen spoor te bekennen en de chemische wapens bleken relatief primitief. Irak bleek bovendien niet eens in staat de op Israël afgevuurde Scud-raketten van chemische troep te voorzien.

Hetzelfde gaat op voor het terroristisch potentieel van Irak, dat waar dan ook ter wereld zou kunnen toeslaan. Tijdens en na de oorlog is ook daar vrijwel niets van gebleken. Dat ook de verdedigingslinie van Saddam Hoessein niet zo solide was als werd voorgesteld, bleek uit de rapportage van enkele onafhankelijke journalisten. In werkelijkheid waren de aanwezige frontsoldaten geen goed getrainde en ervaren troepen, maar kanonnenvoer; het leek meer een verdedigingslinie uit de Eerste Wereldoorlog, aldus Peter Kadhammer van het dagblad *Expressen*, die op eigen gezag de linie inspecteerde. De overtrokken berichten van de pool-journalisten waren het resultaat van een PR-strategie die Irak gevaarlijker voorstelde dan het in feite was.[17] Eens te meer bleek dat in een oorlog de waarheid het eerste slachtoffer is.

Ook Irak was er veel aan gelegen de pers zo volledig mogelijk voor de eigen kar te spannen. De Irakese pers vormde uiteraard geen probleem, de westerse pers daarentegen wel. Van belang was voor hen met name het geven van een ruime bekendheid aan de schade aan burgerdoelen, een doelstelling die, gezien de omvang van de aangerichte schade aan allerhande gebouwen en stadswijken, niet zo moeilijk leek. Tegelijkertijd moest ervoor worden gewaakt dat het beeld niet zodanig was dat de buitenwereld daaruit een naderende nederlaag zou kunnen afleiden. De toelating van westerse journalisten was noodzakelijk, zij het ook hier omgeven door censuur, escorte en andere restricties. Zo werden twee dagen na de aanvang van de bombardementen de dertig in Irak aanwezige journalisten uitgewezen. Enkelen keerden na 31 januari terug; CNN-verslaggever Peter Arnett was de enige journalist die gedurende de gehele periode in Irak bleef.
Het beeld dat velen van de Golfoorlog hebben overgehouden, is het beeld van de oorlog met nauwkeurige wapens, een relatief schone oorlog, waarin

door middel van onder meer een technisch overwicht de agressor uiteindelijk onverwacht snel het onderspit dolf. Het betreft een beeld waarin de Amerikaanse bevelhebber Schwarzkopf de verpersoonlijking was van de macht van de Verenigde Staten, terwijl de bestraffende coalitie een uitdrukking was van de eensgezindheid op wereldschaal waar het ging om het herstel van 'de wereldrechtsorde'. Een Gallup-onderzoek bracht aan het licht dat vlak na het einde van *Desert Storm* 85% van het Amerikaanse publiek een hoge mate van vertrouwen in het militaire apparaat had; de hoogste kwalificatie inzake publiek vertrouwen in de geschiedenis van de Verenigde Staten, aldus admiraal Brent Baker.[18]

Het resultaat van de persmanipulatie was niet alleen relevant voor de publieke opinie in diverse landen maar ook voor de pers zélf, die immers meewerkte aan het totstandbrengen en instandhouden van een beeld waarin zijzelf geloofde. De pers vervaardigde haar eigen geloofsartikel dat tegelijk ook bron voor selectieve attentie en inattentie was. Zowel tijdens als na de oorlog heeft de pers nagelaten kritische vragen te stellen over concrete gebeurtenissen en omstandigheden. Toen tijdens de oorlog een verslaggever bij het begin van de bombardementen de vraag stelde naar de verliezen van de door de bommen getroffen Republikeinse Garde, antwoordde generaal Schwarzkopf ongeduldig: "I told you, I'm anti-body count. Body count means nothing, absolutely nothing. And all it is, is a wild guess that tends to mislead people as to what's going on".[19] De kwestie van de slachtoffers werd naar de zijlijn verwezen en veel journalisten namen daar genoegen mee.

Een belangrijk effect van de door de media verspreide informatie over de Golfoorlog is dat, ondanks pogingen van kritische zijde tot correctie, het beeld van de schone oorlog, de oorlog die door middel van precisiewapens wordt beslist, als ware het een videospel, zich in de rijke landen heeft gehandhaafd. En hoewel vanuit de Derde Wereld de ontvangst van dat beeld tot meer bedenkingen leidde, werd het toch het beeld op grond waarvan in het kader van 'de Nieuwe Wereldorde' niet getwijfeld behoefde te worden aan een eventuele inzet van militaire middelen als het zou gaan om het garanderen van 'de' wereldrechtsorde, wat dat dan ook moge zijn. Dat precisiewapens minder precies zijn en slechts 7% van de in de Golfoorlog gebruikte bommen en raketten tot dit soort konden worden gerekend, vermocht het enthousiasme voor de lasergestuurde granaten niet verminderen.

Dat ze in de burgeroorlog van de toekomst geen oplossing zouden bieden, was meteen na de Golfoorlog door de publieke opinie, de meerderheid van de pers en zelfs de westerse regeringen niet te voorzien. Het vertekende, deels onvolledige en onware beeld van de Golfoorlog had wel een zeer positieve publieke opinie voortgebracht met betrekking tot de effecten van eventuele toekomstige acties ten behoeve van vrede en veiligheid. Dat onder meer het nationaal belang, feitenfraude, de overwaardering van de precisiewapens en geheel andersoortige conflicten en conflictsituaties dit optimisme in pessimisme zouden doen veranderen, lag bij het einde van de Golfoorlog nog in de onmiddellijke toekomst verscholen.

Waarom liet de pers zich manipuleren?

De pers heeft zich laten manipuleren omdat er feitelijk geen mogelijkheid was tot alternatieve nieuwsgaring. De enige officiële mogelijkheid was immers via de press pools. Dit betekende in feite dat het militaire optreden alleen onder escorte kon worden gadegeslagen. Het impliceerde dat men zich aan de regels moest houden en uiteraard censuur moest ondergaan. Verstoken van militaire medewerking was het op eigen houtje erop uitgaan, hetgeen een avontuur met aanmerkelijke risico's genoemd moet worden. Voorts was het een zeker voorrecht, en werd het ook als voorrecht gezien en gevoeld, voor de pools te worden geselecteerd. Bovendien was vaak verbondenheid met de regeringspolitiek inzake Koeweit reeds aanwezig voordat men arriveerde. Dat gold zeker voor de Britten en Amerikanen die hoofdzakelijk de mening van de pools uitmaakten. Overigens mag niet worden vergeten dat in veel landen – en zeker niet alleen in de Verenigde Staten – een goede relatie bestond en bestaat tussen de pers en die personen uit het overheidskamp die hen van nieuws voorzien.

Hoezeer de pers zelf ook partij was, moge blijken uit voorvallen zoals die waarbij aan de vooravond van de aanval op de troepen van Saddam Hoessein Walter Cronkite aan de CBS-kijkers rapporteert: "We schakelen één van hun Scud-raketten uit", terwijl op een ander tijdstip een luitenant-kolonel Amerikaanse vlaggetjes aan de journalisten uitdeelt met de mededeling: "You are warriors too". En in een pool-bericht van de *USS Kennedy*, waarin het opstijgen van de bommenwerpers wordt beschreven, wordt gesteld: "Zij effenen de weg voor een nieuwe dageraad en een nieuwe hoop".[20]

Zij die — en Arnett van CNN is daar een voorbeeld van — toch informatie van het andere kamp verstrekten, daarbij overigens aangevend dat men onder censuur en andere beperkingen werkte, liepen de kans evenals de dissidente burger voor 'landverrader' te worden aangezien. De Amerikaanse organisatie *Accuracy in the Media* verstuurde honderdduizend briefkaarten waarin zij haar leden opriep het vertrek van Arnett uit Irak te eisen; de organisatie noemde diens berichtgeving een daad van verraad aan de (Amerikaanse) troepen.

Ook in Nederland bleek het niet gemakkelijk afwijkende visies bij de pers getoond of geplaatst te krijgen. Een door Ramsey Clark gemaakte film over de verwoestingen in Basrah werd door verschillende omroepen geweigerd, terwijl men tevens geen belangstelling toonde voor de gevolgen voor de volksgezondheid in Irak van de radioactieve en chemische verontreiniging als gevolg van de oorlogshandelingen. Ook voor de gevolgen van het economisch embargo voor de volksgezondheid bleef men lange tijd doof. Berichtgeving daarover geschiedde vooraleerst alleen in blaadjes gelieerd aan de vredesbeweging, maar die bereikten ten eerste slechts een beperkt publiek en ten tweede een publiek dat van het verderfelijke van oorlogvoering niet meer overtuigd hoefde te worden.

In feite pas ná de Golfoorlog heeft ook de pers zich de vraag gesteld naar het hoe, waarom en de aanvaardbaarheid van de ondergane beperkingen en manipulaties.[21] Dit wil overigens niet zeggen dat na het beëindigen van de vijandelijkheden de pers grootschalig gebruik heeft gemaakt van de toen ontstane gelegenheid om zich ter plekke te overtuigen van het waarheidsgehalte van eerder door hen op militair gezag verstrekte gegevens: met het stoppen van de feitelijke oorlog verdween al snel de journalistieke belangstelling voor het slagveld, dat men nimmer met eigen ogen had aanschouwd. Van de zijde van de militaire en politieke overheid was uiteraard geen behoefte eventuele onnauwkeurigheden, laat staan misleidingen aan de grote klok te hangen. Bovendien zou door een dergelijk onderzoek achteraf de pers haar eigen functioneren met terugwerkende kracht in twijfel moeten trekken, terwijl men oprecht kon geloven, gezien de omstandigheden, goed werk te hebben afgeleverd.

Bovendien kon, ook achteraf, geen zekerheid worden verkregen over één van de belangrijkste vragen: die naar het aantal slachtoffers aan Irakese zijde. Er waren geen *body counts* geweest en men kon slechts gissen op basis van onvolledige gegevens. Nieuwe ontwikkelingen, waaronder de presidentsverkiezingen in de Verenigde Staten, vroegen de aandacht.

Tot slot. De oudste, bekendste en afgezaagdste aller legitimaties is het gezegde: 'Waar gehakt wordt vallen spaanders'. Meestentijds wil men hiermee aanduiden dat je er nu eenmaal niet aan ontkomt een paar bomen te vellen als je een mooi nieuw huis wilt neerzetten. Het kan echter ook worden gebruikt ter aansporing voor het vaker gebruiken van kunststof.

Noten

1. Als gevolg van ziekte was de genodigde spreker drs. Léon Wecke niet in de gelegenheid de door hem geschreven lezing uit te spreken. De eveneens aan het Studiecentrum voor Vredesvraagstukken verbonden dr. Leo van Bergen bleek op korte termijn bereid de plaats van Léon Wecke in te nemen, een gebaar waarvoor de organisatoren van deze lezingencyclus hem bijzonder erkentelijk zijn. Leo van Bergen heeft de tekst van Wecke, waar nodig aangepast.

2. Zie bijvoorbeeld *NRC Handelsblad,* 28 september 1990.

3. In: B. Bomert/L. Wecke (red). *Van vijandbeeld naar vriendbeeld? Van dienstplicht naar beroepsleger,* Nijmegen 1991.

4. P. Williams, 'The Press and the Persian Gulf War'. In: *Parameters,* Autumn 1991. p. 2 - 10.

5. *De moeder aller veldslagen. Kroniek van de Golfoorlog.* p. 69.

6. R. Clark, *The Fire This Time. US War Crimes in the Gulf,* New York 1992. p. 129.

7. R. Ottosen, 'The Media and the Gulf War Reporting. Advertising for the Arms Industry?' In: *Bulletin of Peace Proposals,* jrg 23 (1992). p. 71 - 83.

8. S.A. Norstedt, 'Ruling by Pooling. The Gulf War Newsreporting as Seen by Some Non-pool Journalists'. In: *The Nordicom Review of Nordic Mass Communication Research,* 1992, nr 2. p. 83 - 91.

9. Malek/L. Leidig, 'US Press Coverage of the Gulf War'. In: *Media Development,* Oct 1991. p. 16.

10. R. Andersen, 'The Press, the Public and the New World Order'. In: Media Development, Oct 1991. p. 22 en verder.

11. J. Schoeman, 'Van het Midden-Oostelijk front geen nieuws'. In: *Maatschappij & Krijgsmacht,* augustus 1993. p. 15.

12. R. Ottosen, *The Gulf War with the Media as Hostage,* PRIO report nr 4, Oct 1991.

13. H. Rank, *The Pep Talk,* Park Forrest, Illinois 1984.

14. Clark, a.w. p. 141.

15. L. Wecke, 'TV-oorlog Irak-VS'. *Nieuwsbrief vereniging voor medische polemologie,* november 1990. p. 3 - 6.

16. Clark, a.w. p. 141.

17. K. Luger,. 'Der zensurierte Krieg'. *Dialog Beiträge zur Friedensforschung.* 1992, nr 1-2. p. 22.

18. Baker, 'US navy, Desert Shield/Storm. The War of Words and Images'. In: *Naval War College Review,* 14 (1991), nr 4. p. 60.

19. M. Gottschalk, 'Operation Desert Cloud. The Media and the Gulf War. *World Policy Journal,* jrg 9 (1992), nr 3. p. 460.

20. Clark, a.w. p. 130.

21. Schoeman, a.w.

Media, militairen en Miss Moneypenny

De journalistieke invloed op vredes- en veiligheidsbeleid

Jan Schoeman

> For all the good our articles did, they might have been
> written in invisible ink, printed on leaves, and loosed to the wind.
> (...) I could not fool myself that my war correspondent's work
> mattered a hoot. War is a malignant disease, an idiocy, a prison,
> and the pain it causes is beyond telling or imagining. (...)
> Nothing anybody wrote was going to shorten this torment,
> nor save any victim, white or brown.[1]

Inleiding

Diegenen die de James Bond-film *Tomorrow Never Dies* hebben gezien, zullen zich de naam van Elliot Carver herinneren. In deze film is Carver een mediamagnaat die de loop van het wereldnieuws een handje probeert te helpen, om er vervolgens via zijn eigen kranten en televisiezenders als eerste én het meest gedetailleerd over te kunnen berichten. Onder het motto *Tomorrow's news today* probeert Carver onder meer een oorlog tussen China en Engeland te ontketenen, hetgeen hem ook gelukt zou zijn als hij niet James Bond en Miss Moneypenny op zijn weg had getroffen.

Carver lijkt daarmee een hedendaags equivalent van William Randolph Hearst, de Amerikaanse krantenmagnaat die aan het einde van de negentiende eeuw zo'n voorname rol zou hebben gespeeld bij het uitbreken van de Cuba-oorlog tussen de Verenigde Staten en Spanje. Ook over de macht en invloed van deze Hearst doen namelijk opmerkelijke – al dan niet apocriefe – verhalen de ronde. Zo zou hij aan één van zijn fotografen die, bij gebrek aan actie, niet langer op Cuba wilde blijven, hebben getelegrafeerd: "Please remain. You furnish pictures. I will furnish war", waarna kort daarop inderdaad die oorlog uitbrak.[2]

Alhoewel de vergelijking met tycoons als Carver en Hearst zich aandient, mag men toch aannemen dat de ambities en drijfveren van Ted Turner, toen die in 1980 zijn *Cable News Network* (CNN) opzette, vooral gericht waren op 'de klok rond' wereldnieuws te kunnen bieden aan een globaal publiek. Turner zal toen hooguit hebben gedróómd dat de naam van zijn nieuwszender synoniem zou worden verklaard aan journalistieke invloed op de

wereldpolitiek, hetgeen immers in de daarop volgende jaren via de aanduiding 'CNN-effect' is gebeurd.

De vraag is natuurlijk of dat terecht is, en zo ja: welke aantoonbare invloed de journalistiek in het algemeen en CNN in het bijzonder dan heeft op het (internationale) vredes- en veiligheidsbeleid. Daartoe wordt in dit hoofdstuk stilgestaan bij de mate van invloed die de media hebben uitgeoefend op een aantal beeldbepalende militaire optredens in het televisietijdperk, te weten:

- het media-optreden inzake Vietnam;
- de media tijdens de Golfoorlog;
- de media en nieuwe militaire missies zoals in Somalië en Bosnië.

CNN-effect

Het is een open deur te stellen dat de relatie tussen media en krijgsmacht altijd moeizaam is geweest. Tegenstellingen en uiteenlopende belangen bepalen die relatie, en dat is al zo sinds de eerste oorlogscorrespondenten zo'n anderhalve eeuw geleden tijdens de Krimoorlog (1853-1856) op het slagveld verschenen. Al die tijd draait het daarbij om dezelfde vragen, namelijk:

- Zijn er beperkingen aan wat het publiek precies mag weten?
- En zo ja: wie bepaalt dan de grenzen van die beperkingen? De politiek, de militairen, of wordt aan de media misschien een zelfregulerende rol toegekend?

Restricties in de vorm van censuur werden al die jaren volop toegepast, bijvoorbeeld wanneer werd gedacht dat:

- de voortgang van militaire operaties of de veiligheid van eigen troepen door een ongecontroleerde informatieverspreiding in gevaar dreigde te komen;
- en ook wanneer de politieke of militaire leiding geloofde door middel van het achterhouden van 'slecht nieuws' het moreel van het thuisfront beter in stand te kunnen houden.

De aanduiding 'CNN-effect' is hierboven gevallen – een effect dat soms wordt getypeerd als drijvende kracht achter de internationale politiek, en dus ook achter beslissingen op het gebied van vrede en veiligheid. Populaire opvatting daarbij is dat televisie zoals bijvoorbeeld CNN die brengt, van dit

beleid een meer transparant en openbaar proces maakt, waarin burgers naar aanleiding van nieuwsfeiten en nieuwsbeelden van hun politici snelle actie eisen. Die politici, zo wil het verhaal dan verder, komen daardoor niet of onvoldoende aan analyse toe, en ze moeten steeds vaker beslissingen intuïtief en onder grote tijdsdruk nemen. Klopt nu die gedachte, en zo ja: wat is dan precies de invloed van nieuws en nieuwsbeelden op het verloop van oorlogen en andere militaire missies, te beginnen met de oorlog in Vietnam?[3]

Vietnam

De toenmalige Amerikaanse bevelhebber generaal William Westmoreland bestempelde de media als hoofdverantwoordelijke voor het fiasco in Vietnam. Door een zijns inziens bevooroordeelde berichtgeving zou de Amerikaanse publieke opinie zich van de oorlog hebben afgekeerd, en hij verwoordde aldus de opvatting van een groot deel van de Amerikaanse krijgsmacht.[4] In eerste instantie stonden de Amerikaanse pers en het Amerikaanse publiek niet onwelwillend tegenover de Vietnam-oorlog. Zo'n initieel welwillende houding garandeert echter niet ook instemming op langere termijn, zeker niet omdat voor het Amerikaanse publiek herkenbare belangen en doelen feitelijk ontbraken. Dat opinie-onderzoek in de zomer van 1967 aangaf dat de helft van de Amerikanen niet wist waarom er in Vietnam werd gevochten, kan worden beschouwd als indicatie van een geringe maatschappelijke betrokkenheid bij deze oorlog.

Gedurende de eerste jaren was de rol van journalisten die van 'spreekbuis van de regering'. De later tijdens de Golfoorlog beroemd geworden oorlogscorrespondent Peter Arnett merkte in dit verband op: "Het Amerikaanse opperbevel in Vietnam was van mening dat de Amerikaanse aanwezigheid de moeite loonde (...). De verslaggevers verspreidden dit standpunt gewoonlijk, en ik hoorde geen stemmen opgaan die eraan twijfelden dat deze oorlog de moeite waard was".[5] De media fungeerden met andere woorden als doorgeefluik van regeringsstandpunten, en om die rol goed te kunnen vervullen kregen de journalisten in Vietnam alle medewerking van de militaire autoriteiten. Zo werd er door het Pentagon, in tegenstelling tot zowel eerdere als latere conflicten, nauwelijks censuur uitgeoefend. Deze welwillende opstelling van de pers, en een idem dito berichtgeving, resulteerde echter niet in groot enthousiasme onder de Amerikaanse bevolking voor deze oorlog –

een eerste signaal dat de mogelijkheden van de media om veranderingen in de publieke opinie te bewerkstelligen niet overschat mogen worden.

Tet

Als keerpunt wat betreft de steun van de Amerikaanse publieke opinie voor de Vietnam-oorlog, en voor de wijze waarop die door de regering-Johnson werd gevoerd, wordt door velen het zogenaamde Tet-offensief beschouwd, dat door de Vietcong en de Noord-Vietnamezen werd ingezet op 31 januari 1968. Alhoewel het offensief eindigde met catastrofale verliezen voor de aanvallers, betekende Tet voor de Amerikanen het begin van het einde in Vietnam.

Meer precies gezegd: Tet fungeerde in die ontwikkeling als katalysator, want een duidelijke omslag in de publieke opinie ten nadele van de Amerikaanse oorlogsinspanning tekende zich al vóór Tet af, namelijk in de periode van augustus tot november 1967. Eén oorzaak voor die omslag was dat voor de gemiddelde Amerikaan toen duidelijk werd dat er een prijs aan deze oorlog was verbonden. Allereerst nam het aantal slachtoffers aan Amerikaanse kant steeds verder toe, zonder dat er bemoedigende resultaten tegenover stonden. Weliswaar werd telkens opnieuw én met klem verklaard dat Noord-Vietnam op instorten stond en dat er dus 'light at the end of the tunnel' gloorde, maar dit politieke en militaire optimisme vertaalde zich niet in voor pers en publiek meetbare vooruitgang op het slagveld. Daarnaast deed op 3 augustus 1967 president Johnson het gecombineerde voorstel extra troepen naar Vietnam te sturen én bepaalde soorten belastingen te verhogen. Een oorlog die tot dan toe voor een groot deel van de Amerikaanse bevolking nauwelijks bestond, werd hierdoor direct en persoonlijk gevoeld. Een Gallup-opiniepeiling die aansluitend werd gehouden, wees uit dat voor de eerste keer meer mensen — namelijk 46% — de oorlog in Vietnam bestempelden als een 'mistake', tegenover 44% die dat niet vonden.

Van grote invloed op het thuisfront was verder de wijze waarop de oorlog werd gevoerd: de strategie van uitputting die de Amerikanen toepasten, werd als wreed en immoreel ervaren. Die strategie manifesteerde zich bijvoorbeeld in het bombarderen van dijken in Noord-Vietnam met als doel via mislukte oogsten hongersnood te veroorzaken. Diezelfde kwalificatie 'im-

moreel' trof ook de chemische oorlogvoering, zoals de toepassing van ontbladeringsmiddelen, en de sindsdien berucht geworden *search and destroy*-acties. Toen de Amerikaanse bevolking door de pers omtrent deze *apocalypse now* werd geïnformeerd, leidde dat tot een vervreemding tussen burgers en bestuur. Men wilde zich niet stellen achter een regering die vergelijkbare wreedheden beging als waar men naar eigen idee in vroegere oorlogen altijd zélf tegen had gevochten. Deze tendens werd nog versterkt toen een belangrijke opinion leader als ds. Martin Luther King de Amerikaanse regering omschreef als: "The greatest purveyor of violence in the world today".

De rol van de media hierbij was tweeledig. Enerzijds was er sprake van een vorm van 'agenda-setting': men voedde de publieke opinie door middel van een achteraf gezien tamelijk objectieve berichtgeving. Anderzijds gaf men, óók redelijk nauwkeurig, weer wat er in die Amerikaanse samenleving werd gedacht. Het Tet-offensief als zodanig betekende niet het einde van de Amerikaanse inmenging in Vietnam, maar als gevolg hiervan werd wél een aantal onderling samenhangende krachten in werking gesteld en versterkt die dat einde tot gevolg hadden. Een paar voorbeelden:

- Als gevolg van die dus tamelijk accurate berichtgeving over de voortgang van de oorlog en de effecten daarvan op de Amerikaanse samenleving, ontstond er verschil van mening over de te volgen koers binnen vooral de politieke elite. Leiders die zich eerst voorstander van de oorlog hadden getoond, zoals de democratische presidentskandidaat Robert Kennedy, begonnen naar aanleiding van Tet hun standpunt te herzien, waardoor er verschuivingen ontstonden tussen de kampen van 'duiven' en 'haviken'.
- Dat het zogenaamd bijna verslagen Noord-Vietnam nog tot zo'n enorme krachtsinspanning als het Tet-offensief in staat bleek, veroorzaakte bij de pers een gevoel misleid te zijn en leidde vervolgens tot een toenemend achterdochtige en kritische houding tegenover de Amerikaanse militaire en bestuurlijke top.

Beide punten betekenden een afbrokkeling van de geloofwaardigheid van de Amerikaanse regering, en in het bijzonder van de geloofwaardigheid van president Johnson zelf. Op zijn beurt leidde dat weer tot nog verder afnemende steun van de Amerikaanse bevolking aan de oorlogsinspanning.

Vietnamese conclusies

Inzake Vietnam kan worden geconcludeerd dat de mate van journalistieke invloed op het politieke en maatschappelijke denken over deze oorlog doorgaans enigszins wordt overschat. De media hebben namelijk ten tijde van Vietnam de politiek, de publieke opinie én het verloop van de oorlog niet zozeer beïnvloed, maar veel meer weerspiegeld. Het was immers de Amerikaanse samenleving zélf die allereerst niet bijzonder in deze oorlog was geïnteresseerd, en die zich daar vervolgens van afkeerde toen duidelijk werd op welke manier de oorlog werd gevoerd en welke prijs in levens en in geld daarvoor moest worden betaald.

Een tweede aanslag op dat maatschappelijk draagvlak vormde de voorgestelde extra troepenzending in combinatie met een belastingverhoging van 3 augustus 1967: het verband tussen de hoogte van het offer dat van de Amerikaanse bevolking werd gevraagd, en de afnemende steun aan de oorlogsinspanning na die 3e augustus is té frappant om slechts correlationeel te zijn.

In andere woorden: toen duidelijk werd wat precies de prijs van de Vietnam-oorlog was en hoe die werd gevoerd, leidde dat tot een tweedeling in de Amerikaanse politiek en publieke opinie. De media waren niet verantwoordelijk voor die tweedeling, maar daarop richtte zich wél hun berichtgeving. Zoals iedere oorlog was ook Vietnam voor een deel een gevecht om – via de pers – brede steun van de eigen publieke opinie te verkrijgen. De invloed van de pers bleek onvoldoende om die steun te realiseren, zélfs toen de journalistiek nog een welwillende houding ten opzichte van de Amerikaanse Vietnam-politiek innam, en dat lukte al helemaal niet meer toen de twijfel en tweedeling omtrent deze oorlog ook het journalistieke perspectief ging inkleuren. Het onvermogen om het eigen publiek voor deze oorlog te winnen, betekende misschien wel de belangrijkste nederlaag die de Amerikaanse beleidsmakers in dit conflict leden – een nederlaag die uiteindelijk beslissend voor de afloop van de oorlog zou blijken te zijn.

Golfoorlog[6]

De gevechten tussen Irak en de door de Verenigde Staten gedomineerde coalitie braken uit in de nacht van 16 op 17 januari 1991. Tijdens operatie *Desert Storm* was de relatie tussen pers en militairen, ondanks incidentele strubbelingen, vrij harmonieus en de weerslag daarvan in de vorm van de toonzetting van de pers af en toe zelfs euforisch. Een mogelijke verklaring daarvoor is dat journalisten zich goed realiseerden, vanwege bijvoorbeeld de geografische omstandigheden, voor 100% afhankelijk te zijn van de militaire instanties, met als uiterste sanctie het verwijderen van te kritische journalisten uit het oorlogsgebied. In geval van gevechten zouden journalisten bovendien voor hun veiligheid zijn aangewezen op militairen, en zij zouden samen mét deze militairen aan dezelfde gevaren worden blootgesteld. Dat kan ertoe leiden dat de betreffende journalist zich één gaat voelen met de eenheid waaraan hij of zij is toegevoegd, een vorm van vereenzelviging waardoor een deel van het kritisch vermogen verloren kan gaan. In Vietnam, waar journalisten meer vrijheid kenden en dus minder afhankelijk van militairen waren, was daarvan veel minder sprake.

Tegelijk met de opbouw van de coalitiestrijdkrachten werd er door zowel de coalitie als Irak een psychologische oorlog gevoerd die was gericht op de eigen achterban én op die van de tegenstander. De media speelden een voorname rol als doorgeefluik van bouwstenen in dit proces, terwijl een eigen kritische inbreng gering bleek. Zo werd er bijvoorbeeld door de coalitie voortdurend op gehamerd dat Saddam Hussein een nieuwe Hitler was, waartegen je niet snel genoeg kon ingrijpen. De vraag in hoeverre zulke vergelijkingen op correcte gronden werden gemaakt, werd door de pers nauwelijks gesteld. Dergelijk ingrijpen, zo werd vervolgens betoogd, was gebaseerd op VN-resoluties, en daarmee 'a just cause' ten behoeve van de handhaving van het internationaal recht. Aan de hand van zulke thema's slaagde met name de Amerikaanse veiligheidselite er in een nagenoeg wereldwijd draagvlak voor een militair ingrijpen tegen Irak te creëren.

Saddam Hussein van zijn kant liet niet na het conflict te typeren als een strijd tussen westerse technologie en het ware Islamitische geloof, en te wijzen op de zijns inziens rechtmatige claims van Irak op het grondgebied

en de natuurlijke rijkdom van Koeweit. De Irakese propaganda richtte zich naast de eigen bevolking in hoofdzaak op de Arabische landen die zich hadden aangesloten bij de coalitie. Doel daarachter was vanzelfsprekend te komen tot een breuk tussen de westerse en de Arabische partners binnen deze coalitie. Daarnaast trachtte de Irakese leiding na het uitbreken van de vijandelijkheden via CNN de westerse publieke opinie te beïnvloeden door uitvoerig beelden te tonen van schade aan burgerdoelen en de daarbij gevallen burgerslachtoffers. Een bekend voorbeeld daarvan is het bombardement van de bunker c.q. schuilkelder in Baghdad, waarbij enkele honderden slachtoffers vielen.

Desert Storm

Door de aanwezigheid van oorlogscorrespondent Peter Arnett van CNN in Baghdad was de wereld 'live' aanwezig bij het uitbreken van de oorlog. Op zich was het opmerkelijk dat vanuit de hoofdstad van de tegenstander verslag kon worden gedaan, een gegeven dat CNN en Arnett tijdens en na de strijd het verwijt opleverde dat zij zich nogal eenzijdig voor het propagandakarretje van Saddam Hussein hadden laten spannen. Achteraf gezien is echter de wijze waarop Arnett zijn vak uitoefende niet zo verschillend van de manier waarop journalisten in het door de Verenigde Staten gedomineerde coalitiekamp moesten werken. Zij waren immers óók niet in de gelegenheid een compleet beeld te schetsen en ook hún bewegingsvrijheid was beperkt. Het nieuws dat de buitenwereld bereikte bestond alleen uit gegevens waarvan de politieke en militaire autoriteiten meenden dat die naar buiten gebracht konden worden. Achteraf bezien gold dat voor zowel Irak als de coalitie in vergelijkbare mate.

Eveneens achteraf bezien is het, gelet op de enorme hoeveelheid zendtijd en krantenpagina's die werden besteed aan de Golfoorlog, opvallend hoe weinig daadwerkelijk 'nieuws' eigenlijk het publiek bereikte. De journalistiek was namelijk wel prominent aanwezig aan met name de periferie van het strijdtoneel, en deed daarvan ook ruimschoots verslag aan het publiek, maar dat resulteerde niet in een duidelijk beeld van hetgeen zich op het slagveld afspeelde. Wát zich daar heeft afgespeeld, was niet erg in overeenstemming met het beeld zoals dat door de coalitie werd verspreid, namelijk een beeld van een schone, met klinische precisie gevoerde oorlog. De oorlog leek zich,

aldus alle coalitie-persconferenties, met behulp van de modernste high tech wapens vooral te richten tegen materiële doelen als bruggen, vliegvelden en verbindingscentra. Dat zich daarin ook mensen konden bevinden, bleek een gegeven dat nauwelijks door voorlichters én journalisten aan de orde werd gesteld. Slechts bij een enkele gelegenheid, zoals de genoemde aanval op de bunker/schuilkelder in Baghdad, slaagde Irak er via CNN in dat beeld enigszins te corrigeren. Pas na afloop van de strijd werd het in het Westen langzaam duidelijk welke prijs de Irakese samenleving in deze oorlog had moeten betalen. Dat nieuws werd echter al snel weggedrukt door nieuwe conflicten en andere menselijke tragedies elders op de wereld.

Het nieuws[7]

Geruime tijd werd het wereldnieuws gedomineerd door de Golfcrisis. Het is daarbij opvallend te constateren dat de berichtgeving in de Amerikaanse media werd gekenmerkt door uniformiteit in onderwerpskeuze én een opmerkelijke consensus wat betreft toonzetting. In zowel de feitelijke berichtgeving als de redactionele commentaren volgde men nagenoeg discussieloos de denkpatronen en de logica van het Pentagon, onder meer wat betreft de schuldvraag in deze oorlog, in de afschildering van Saddam Hussein als een potentiële nieuwe Hitler én in de verdachtmaking van CNN en Peter Arnett.

Er was daarbij sprake van een tamelijk eenzijdig perspectief, want er werd weinig moeite gedaan zich in te leven in de Irakese motieven en argumenten. Met andere woorden: de Amerikaanse media werden gekenmerkt door een gebrek aan debat en sceptisisme en door een volgzame en weinig anticiperende houding. Anders getoonzette en dus onafhankelijke journalistiek kwam weliswaar voor, maar bereikte de buitenwereld maar op hele beperkte schaal, of pas na afloop van de oorlog. Al met al leidde dat tot een situatie die door Pentagon-woordvoerder Pete Williams werd getypeerd als "the best war coverage we have ever had".

Dat bleek echter geen blijvend gevoel — tenminste: niet bij álle partijen. Na afloop van de Golfoorlog, ontstond er onder westerse journalisten een gevoel van onvrede over de wijze waarop zij hun professie hadden beoefend. Men voelde zich door de militairen beetgenomen en voor propagandadoeleinden misbruikt, en men erkende het eigen falen bij de wijze waarop

het publiek omtrent het karakter en het verloop van de oorlog was geïnformeerd.

Conclusies

De vraag wat het publiek te weten mocht komen over het verloop en het karakter van de Golfoorlog laat zich inmiddels ook beantwoorden. Dat was namelijk alleen dát deel van de waarheid waarvan men meende dat het geen gevaar opleverde voor een demoralisering van de eigen troepen en vooral, met Vietnam nog vers in het achterhoofd, van het eigen thuisfront. Zowel het politieke als militaire deel van de Amerikaanse top dachten daaromtrent eensgezind en handelden daar ook naar, met als resultaat een uiterst beperkt speelveld voor de media.

De journalistiek bleek vervolgens noch in de aanloop naar de strijd noch tijdens de oorlog zelf in staat invloed van betekenis uit te oefenen. Zo er al ergens sprake is van media-invloed dan is dat ná het einde van *Desert Storm*. Toen namelijk werd president Bush door de media min of meer moreel verantwoordelijk gesteld voor zijn oproep aan de Koerden om tegen Saddam Hussein in opstand te komen. Toen in maart/april 1991 die opstanden mislukten en Bush feitelijk niet te hulp wilde schieten, werd als gevolg van de opstelling van de pers een politiek momentum gecreëerd, ten gevolge waarvan Bush werd gedwongen humanitair in te grijpen ten behoeve van deze opstandige Koerden – die ondertussen massaal de bergen van Noord-Irak waren ingevlucht.

Nieuwe missies

Als laatste grote gewapende conflict heeft de strak geregisseerde mediashow die de Golfoorlog feitelijk was, de toon gezet en verwachtingen geschapen omtrent toekomstige ontwikkelingen in de relatie tussen media en krijgsmacht. Tegelijkertijd echter lijkt die Golfoorlog in weinig opzichten, ook wat betreft die relatie tussen pers en militairen, op actuele militaire missies die zich vooral richten op crisisbeheersing en humanitaire hulpverlening.

Zo geldt bij de uitvoering van veel van die nieuwe missies, en dat dan in tegenstelling tot de Golfperiode:

- dat de pers, al dan niet op uitnodiging van civiele hulporganisaties, al lang ter plaatse is en daardoor regelmatig ook beter is geïnformeerd als de militairen nog moeten komen;
- dat journalisten voor het nieuws, de technische voorzieningen en soms ook hun veiligheid niet langer afhankelijk zijn van militairen;
- dat de eigen militairen maar één aspect en daarmee niet langer hét dominerende onderwerp zijn waarop zich continu alle journalistieke aandacht richt;
- dat er tussen de deelnemende partners – met name civiele hulpverleners en militairen – soms grote spanningen bestaan, waaraan de journalistiek inspiratie kan ontlenen.

Regelmatig[8] worden in verband met militaire c.q. vredesoperaties twee media-functies onderscheiden:

1. Een aanloopfase, waarin de media een 'push'-functie zouden kunnen vervullen: door rapportage en schokkende beelden dwingen ze een regering tot actie, en ze duwen die regering daarmee als het ware een conflict in. TV-beelden van hongerende kinderen zouden op die manier president Bush hebben gedwongen in december 1992 in Somalië in actie te komen, zo luidt een gangbare opvatting.
2. En in de tweede plaats de fase van de eigenlijke operatie waarin, zo wordt dan verondersteld, door beelden en berichten over geringe progressie of slachtoffers in eigen kamp de media er voor zorgen dat het maatschappelijk draagvlak afkalft. Als gevolg van dat verminderde draagvlak zou er voor een regering vervolgens weinig anders dan terugtrekking mogelijk zijn. Naast Vietnam wordt als recent voorbeeld daarvan vaak verwezen naar het optreden van Clinton inzake Somalië, vooral nadat gruwelijke beelden waren vertoond van het gesol met het lichaam van een gesneuvelde Amerikaanse soldaat in Mogadishu in oktober 1993. De media vervulden hier, zo meent men dan, een 'pull'-functie: door middel van berichtgeving trekt men het land als het ware uit zo'n operatie.

Push

Zulke redeneringen klinken niet onlogisch, en dat is reden om op basis van de recente ervaringen in Somalië en Bosnië wat langer stil te staan bij allereerst die 'push'-functie, en daarmee dus de vraag in hoeverre media-optreden kan leiden tot interventie. Jarenlang werd door de belangrijkste Amerikaanse televisienetwerken nauwelijks aandacht besteed aan de rampzalige humanitaire situatie in Somalië. Die situatie duurde voort tot diep in 1992. Preciezer gezegd: pas in augustus 1992 is er sprake van stijgende mediaaandacht, en augustus is nu nét de maand waarin de toenmalige president Bush de instelling van een luchtbrug aankondigde. Zo'n verband kan natuurlijk geen toeval zijn. Nu besloot Bush op 12 augustus tot instelling van deze luchtbrug, en hij maakte zijn beslissing bekend op de 14e.[9] Deze aankondiging leidde juist vánaf die 14e tot een toename van het aantal nieuwsitems omtrent Somalië, terwijl er in de weken daarvoor weinig tot geen Somalië op de Amerikaanse televisie te zien was geweest.

Iets vergelijkbaars deed zich voor in december 1992, toen Amerikaanse militairen in Somalië daadwerkelijk in actie kwamen. Ook toen liet zich onmiddellijk ná de beslissing in actie te komen een spectaculaire stijging in televisie-aandacht registreren – inclusief mooie plaatjes van de landing op het Somalische strand. Chronologisch bezien kan Bush' beslissing tot instelling van de luchtbrug en later tot daadwerkelijke actie dus maar moeilijk zijn bepaald door schokkende of aangrijpende televisiebeelden en een daaruit voortvloeiende roep om actie van het grote publiek. Dergelijke beelden waren immers nauwelijks nog vertoond.

Op basis van zulke kwantitatieve gegevens kun je natuurlijk nooit met 100% zekerheid concluderen dat toch niet één van die weinige nieuwsitems de Amerikaanse president op de één of andere manier heeft beïnvloed. Waar het echter om gaat is dat de hausse in televisieberichtgeving, en daarmee ook de vorming van de hoofdstroom binnen de publieke opinie in de Verenigde Staten, de beleidsmakers meer volgde dan dat die beleidsmakers hun politiek baseerden op televisiebeelden. Zo bezien zou een 'CNN-effect' op het politieke proces best gerelativeerd mogen worden.

Die invloed van nieuwsbeelden – zeker in verband met de Amerikaanse politiek in Somalië – wordt verder gerelativeerd als wordt gereconstrueerd

hoe en op welke momenten Bush zijn mening rond Somalië vormde. Die meningsvorming en zijn uiteindelijke beslissing tot ingrijpen lijken namelijk veel eerder te hebben plaatsgevonden, en bijvoorbeeld het gevolg te zijn van zijn persoonlijke kennis van en betrokkenheid bij dat deel van Afrika. Bush had daar immers een jarenlange diplomatieke ervaring. Bijkomende factor achter de Amerikaanse beslissing om in actie te komen was ook dat in het begin van de jaren '90 in de islamitische wereld een sterk gevoel leefde dat het Westen maar heel moeizaam in actie kwam om Moslims in Bosnië en Somalië te helpen en te beschermen, terwijl datzelfde Westen er als de kippen bij was om in VN-verband een min of meer islamitische staat als Irak af te straffen. Dat plaatste zowel de Verenigde Staten als de Verenigde Naties in een kwalijk daglicht – en dat nét op een moment waarop Bush via een krachtige en dus breed gedragen Verenigde Naties zijn 'Nieuwe Wereldorde' wilde vestigen.

Somalië leek vervolgens een prachtige kans het islamitische vertrouwen in de Amerikaanse buitenlandse politiek te herstellen. Dat was immers een operatie ten behoeve van een zwarte Moslim-bevolking in een land waarin het Westen weinig eigen belang had. De Amerikaanse inschatting was bovendien dat Somalië méér behoefte had aan voedsel dan aan veiligheid; het leek met andere woorden een crisis waar tegen weinig kosten een flinke portie goodwill 'gescoord' kon worden. Terugkijkend bleken de films en foto's van alle humanitaire ontluistering een weliswaar belangrijke maar niet voldoende aanleiding voor interventie. Meer precies: die beelden accentueerden en verleenden context en reliëf aan ándere factoren die tot die interventie-beslissing leidden. Vervolgens – en dát is in dit verband belangrijk – legitimeerden diezelfde beelden in de richting van het grote publiek de ondertussen allang genomen politieke beslissing tot interventie.

De Amerikaanse kosten-/batenanalyse wat betreft Bosnië was min of meer omgekeerd. Daar werd namelijk heel lang geaarzeld omtrent deelname aan een militaire interventie met grondtroepen. Ook de beelden van augustus 1992 – de concentratiekampen in Omarska – konden daarin weinig verandering aanbrengen. Hoe gruwelijk die beelden ook waren, ze bleken niet in staat de Amerikaanse politieke leiding in een richting te duwen waarheen die niet wilde. En die richting was wél steun verlenen aan humanitaire operaties als voedseldroppings, maar géén daadwerkelijke militaire interventie met Amerikaanse soldaten in een gevechtsrol.

Ook de bloederige beelden van de mortieraanval in februari 1994 op een markt in Sarajevo hadden niet dat effect; kort daarna trad de VS wél toe tot de zogenaamde contactgroep en stelde men zich veel actiever op, maar dat was méér een gevolg van de toenemende druk van met name Frankrijk dan van de beelden van de markt in Sarajevo. Die druk zou onder meer zijn uitgeoefend tijdens het bezoek van de toenmalige Amerikaanse minister van Buitenlandse Zaken Warren Christopher aan Parijs op 24 januari. Hiermee is wederom niet gezegd dat beelden van deze mortieraanval helemáál geen invloed hadden, maar zoals vaker: ook hier verleenden ze rechtvaardiging en ondersteuning aan een proces dat via diplomatieke kanalen tóch al in gang was gezet.

Pull

Vervolgens dan die 'pull'-functie: kunnen de media door middel van berichtgeving het einde van een militaire missie inluiden? Soms wordt wel verondersteld dat de media meer effect hebben op het moment dat een operatie loopt. Met andere woorden: ze hebben meer kans om een land uit een interventie te 'pullen' dan om het er in te 'pushen'. Somalië ná 4 oktober 1993 lijkt daarvan een sprekend voorbeeld. Toen op televisie de beelden werden vertoond hoe er in de straten van Mogadishu werd gesold met de lichamen van gesneuvelde Amerikanen, ontstond er bijvoorbeeld in het Congres een stemming die Clinton niet kon negeren. De schok van die beelden kwam des te harder aan omdat men in de Verenigde Staten het belang van Somalië niet al te hoog inschatte, waardoor er sprake van weinig betrokkenheid was, én omdat men op dat moment nog het 'schone' en klinische beeld van *Desert Storm* voor ogen had.

Toch was er in relatie tot die vermindering van draagvlak iets anders aan de hand. Vanaf het voorjaar van 1993 was namelijk de aard en het karakter van de missie in Somalië geleidelijk veranderd, en die verandering was noch door de Amerikaanse beleidsmakers noch door de pers voldoende gecommuniceerd in de richting van het Congres en van de Amerikaanse samenleving. Politiek en samenleving waren dus niet goed op de hoogte van het feit dat humanitaire hulpverlening ondertussen was overgegaan in 'full scale war', inclusief 24 Pakistaanse doden in juni en de daaropvolgende jacht op

de lokale krijgsheer Aidid. Er bestond als gevolg daarvan een grote kloof tussen de wijze waarop de missie in de VS werd beleefd, namelijk als hulpverlening, en de alledaagse oorlogsrealiteit in Mogadishu. Wat betreft die discrepantie was Somalië min of meer vergelijkbaar met Vietnam, waar de optimistische toonzetting van de officiële communiqués ook niet overeenstemde met de werkelijke situatie ter plaatse.

Inzake de beeldvorming rond Somalië was het immers zo dat al in mei 1993 Clinton, bij de terugkeer van een contingent Amerikaanse soldaten, het "mission accomplished" uitsprak. Hij herhaalde dat in juni, toen hij Somalië typeerde als succesvol voorbeeld van een nieuwe krijgsmachtmissie. Hij sprak toen: "Although there is still much to be done if enduring peace is to prevail, one can now envision a day when Somalia will be reconstructed as a functioning civil society".

Vanaf dat moment werd aan de operatie telkens gerefereerd als een optreden onder verantwoordelijkheid van de VN, met de Verenigde Staten in een secundaire rol. Dat was niet helemaal onterecht, maar op twee cruciale punten toch bijzonder onjuist. In de eerste plaats stond deze VN-operatie namelijk onder commando van een Amerikaanse generaal, en in de tweede plaats werd na mei 1993 de belangrijkste VN-gevechtscapaciteit gevormd door 1300 Amerikaanse Rangers. Dat betekende dus ondanks een kwantitatief verminderde inbreng in het totaal van de operatie wél 100% Amerikaanse betrokkenheid als het gevaarlijk zou gaan worden. Er was weinig politiek debat over deze verandering in missie, en die werd zeker onvoldoende gecommuniceerd in de richting van de Amerikaanse samenleving.

Zoals gezegd, en wel enigszins vergelijkbaar met de beginjaren in Vietnam: de Amerikaanse bevolking had Somalië al nooit vreselijk hoog op de agenda staan, en door die vermeende secundaire Amerikaanse rol na mei 1993 verminderde de belangstelling van pers en samenleving nog verder. Die belangstelling kwam pas terug toen er in oktober 1993 sprake was van Amerikaanse slachtoffers, en toen dát gebeurde, had de regering-Clinton geen adequate verklaring waarom en voor welke Amerikaanse belangen die 18 slachtoffers nu eigenlijk waren gevallen.

Er was op dat moment sprake van een communicatie-vacuüm dat ten dele kon worden opgevuld door de gruwelijke filmbeelden uit Mogadishu. In

andere woorden: de gebeurtenissen, nog extra aangezet en gedramatiseerd door televisiebeelden, konden door de politici niet worden uitgelegd in het licht van hun eerdere optimistische uitlatingen inzake de aard en de voortgang van de missie in Somalië. Een vergelijking met het Tet-offensief dringt zich hier op. De beelden van de gesneuvelde Amerikanen veroorzaakten een emotionele reactie die een versterking betekende van alle twijfel die toch al omtrent Somalië heerste in het Congres. Daar werd immers al in september over gedebatteerd en ook getwijfeld aan het nut van verdere Amerikaanse aanwezigheid. Toen werd ook een resolutie aangenomen die per 15 oktober Clinton verplichtte het Congres over voortzetting te informeren, een voortzetting die bovendien per 15 november de formele goedkeuring van het Congres nodig zou hebben.

Ook zonder vertoning van die beelden zouden die 18 gesneuvelde soldaten waarschijnlijk wel hebben geleid tot een opvatting in het Congres dat de Amerikaanse interventie moest worden beëindigd. Een dergelijke prijs was immers veel te hoog voor wat nog steeds werd geacht een humanitaire missie te zijn en niet voor niets werd de vraag gesteld "Why are US soldiers dying in a country whose people they are supposed to be feeding?!". Juist de vertoning van die televisiebeelden van gesneuvelde Amerikanen verschaften enerzijds de tegenstanders van Amerikaanse inmenging extra munitie, en anderzijds de regering heel weinig tijd een adequate reactie te formuleren. Zonder die beelden had het einde van de operatie bovendien waarschijnlijk niet geleid tot zo'n katterig 'nederlaag'-gevoel, en daarnaast niet tot het overigens onjuiste idee dat de VN en niet de Verenigde Staten zélf verantwoordelijk waren voor de dramatische gebeurtenissen in Somalië. Tot op de dag van vandaag beïnvloedt deze onterechte opvatting de toch al kritische Amerikaanse houding ten opzichte van de VN.

Stellingen

Vredesoperaties verschillen in allerlei opzichten van 'traditionele' oorlogen, óók wat betreft de verhouding tussen krijgsmacht en journalistiek. Wat al die jaren echter hetzelfde is gebleven, is dat generaliserend gesproken de rol van de media zich nog het beste laat typeren als 'volgend'. Men weerspiegelt de binnen de politieke en militaire elite heersende opinies omtrent zo'n ope-

ratie, en valt die maar zelden aan – tot het moment waarop zich ergens barsten in de consensus binnen die elite beginnen af te tekenen.

Of journalisten een oppositionele rol kiezen, hangt dus vooral af van het poli-tieke klimaat op dat moment. Als een elite geen standpunt heeft – of dat standpunt is aan het verschuiven – dan krijgen de media meer gelegenheid invloed uit te oefenen. Anders gezegd: als een deel van de politieke en militaire elite in het openbaar begint te twijfelen, zoals ten tijde van Vietnam gebeurde, dan weerspiegelt zich vervolgens die twijfel in de pers. In het verlengde daarvan geldt: zolang de politieke elite niet wíl optreden, zoals de Amerikanen inzake Bosnië, brengt geen enkele journalistieke actie daar verandering in aan.

Indachtig de ervaringen van Somalië, Bosnië en eerder ook de Golf en Vietnam laten zich twee stellingen formuleren:

1. De mate waarin de media invloed op het vredes- en veiligheidsbeleid kun-nen uitoefenen, is omgekeerd evenredig met de mate van consensus over dat beleid in politiek en samenleving.
2. Zelfstandig kunnen de media in feite geen beleidswijziging bewerkstelligen. Door hun toedoen worden echter verschuivingen in opvattingen en beleid die vanwege andere oorzaken al zijn ingezet wèl versterkt en/of versneld, en in die zin heeft media-optreden soms wel effect.

Srebrenica

Het is interessant te bezien in hoeverre deze twee stellingen nu ook van toepassing zijn op recente Nederlandse vredesoperaties, waarvan Cambodja, voormalig Joegoslavië, Ruanda, Angola en Haïti de meest bekende voorbeelden zijn. In het algemeen verliep het beslissingsproces over een eventuele Nederlandse deelname aan deze operaties 'rustig'. Er was daardoor weinig ruimte voor directe beïnvloeding van dit proces door de media en daarmee ook geen aantoonbaar 'push'-effect. Terugkijkend lijkt dus in ieder geval de eerste stelling van toepassing: er was een duidelijk geformuleerd beleid over deelname aan vredesmissies, over dat beleid bestond een brede politiek-maatschappelijke consensus, en het werd ondubbelzinnig door de Nederlandse regering uitgevoerd. En zoals al eerder gesteld: de rol van de media in zulke situaties is dan vooral 'volgend'.

In het algemeen werden óók duidelijke afspraken gemaakt over de tijdsduur van de operatie. Dat betekent dat de invloed van de media op de besluitvorming over het terugtrekken van troepen in Nederland eigenlijk nooit aan de orde is geweest. Er is dus ook geen voorbeeld van een duidelijke 'pull'-functie van de media – waarbij onmiddellijk wordt opgemerkt dat, ondanks het feit dat er tijdens de verschillende vredesoperaties ook Nederlandse slachtoffers te betreuren vielen, er zich nooit zulke gebeurtenissen als in Mogadishu in oktober 1993 hebben voorgedaan.

Toch lijkt er sprake van één uitzondering wat betreft media-invloed op de besluitvorming over uitzending van troepen, en dat is de uitzending van Nederlandse gevechtstroepen naar Bosnië.[10] In eerste instantie leek het daarbij begin 1993 om de mogelijke beveiliging van aanvoerroutes te zullen gaan, uiteindelijk zou het echter de beveiliging door een luchtmobiel bataljon van een *safe-haven* in en rond Srebrenica worden. Wat was namelijk toen het geval? De besluitvorming over deze uitzending had plaats in een situatie waarin binnen de Nederlandse veiligheidselite over dit onderwerp geen consensus heerste. Aan de top van Defensie heerste bijvoorbeeld tussen de toenmalige Chef Defensiestaf en zijn plaatsvervanger verschil van inzicht over de fundamentele vraag of Nederland überhaupt wel mee moest doen, en vervolgens ook over uitvoeringskwesties als de vereiste bewapening op de YPR-pantservoertuigen (25 mm boordkanon of .50 mitrailleur). Gebrek aan consensus bleek ook toen begin 1993 de toenmalig Bevelhebber der Landstrijdkrachten luitenant-generaal H.A. Couzy met de politiek in conflict kwam omdat hij via de media – toen nog met het oog op de beveiliging van die aanvoerroutes – een tweede Vietnam en veel slachtoffers aan Nederlandse kant voorspelde. Bij dat alles reageerden de volksvertegenwoordiging en de publieke opinie emotioneel op de afschuwelijke televisiebeelden uit Bosnië.

Daarmee ontstond een situatie, waarin de morele verontwaardiging de overhand kreeg boven de (politieke) rationaliteit, met als gevolg dat de politiek nauwelijks nog open stond voor andere informatie c.q. een alternatieve beleidslijn. Dat leidde wat betreft de uitoefening van invloed op de uiteindelijk positieve beslissing tot uitzending van het Nederlandse bataljon in november 1993 tot een situatie die als volgt werd getypeerd: "De Chef Defensiestaf

en de tegenstanders binnen de Koninklijke Landmacht hebben zich verzet tegen de uitzending van het luchtmobiele bataljon. Aan hen wordt geen invloed toegekend. Het standpunt van de Bevelhebber der Landstrijdkrachten wijzigde zich in de zomer, maar toen had de minister zijn voorkeur al bepaald. De Tweede Kamer, Buitenlandse Zaken en de media dringen voor de zomer aan op het uitzenden van een gevechtseenheid. Buitenlandse Zaken en de media oefenden daarmee enige invloed uit. Opnieuw kan veel invloed worden toegekend aan de Tweede Kamer, want door het aannemen van de Motie Van Traa-Van Vlijmen weet zij te bereiken dat de kansen op het uitzenden van een gevechtseenheid belangrijk toenemen".[11] Dit soort observaties inzake de besluitvorming rond de deelname aan de VN-operatie in Srebrenica – maar later zeker ook de afwikkeling van Srebrenica na juli 1995 – wijst erop dat de rol van de media ook in Nederland in gewicht toeneemt als het beleid onzeker of onduidelijk is, en als een brede consensus binnen de veiligheidselite ontbreekt.

De media vullen – in meer of mindere mate – het zo ontstane vacuüm en versterken en versnellen het proces van besluitvorming, hetgeen risico's kàn hebben voor de kwaliteit ervan. Meer in het algemeen geldt daarbij dat, gelet op de aard en het karakter van massamedia, met name televisie sterk de nadruk legt op dramatische humanitaire aspecten. Dat houdt het risico in dat op die manier geïnspireerd vredes- en veiligheidsbeleid zich zeker in eerste instantie óók vooral richt op humanitaire hulpverlening, en minder op een politieke en dus meer structurele oplossing van het conflict dat aan het drama ten grondslag ligt. Op zich is dergelijke noodhulp natuurlijk nooit zinloos, maar in de praktijk blijkt dat toch vooral een vluchtig soort symptoombestrijding te zijn. Tragisch daarbij is dat die kwalificatie 'vluchtig' misschien ook wel van toepassing is op de meeste westerse vredesoperaties én op de berichtgeving daaromtrent. Een tikje gehaast en vluchtig, regelmatig gebaseerd op emotie en vaak zonder structureel effect. Een beetje CNN-achtig, als het ware.

Ter afsluiting

Er zit precies een eeuw tussen de Cuba-oorlog van William Randolph Hearst en het optreden van Elliot Carver, James Bond en Miss Moneypenny in de film *Tomorrow Never Dies*. Het bleek een eeuw die alle voorgaande zou overtreffen in de hoeveelheid en ook de gruwelijkheid van het oorlogsgeweld. In de marges van al die oorlogen, botsingen en interventies werden steeds ook andere conflicten uitgevochten, namelijk die tussen enerzijds journalisten en anderzijds de politieke en militaire veiligheidselites in de betreffende landen. De uitkomst van die conflicten was bijna altijd – inclusief bij James Bond – dat de journalistiek het onderspit moest delven, waardoor de invloed van de media op kwesties van oorlog en vrede doorgaans minder ingrijpend bleek dan soms wel werd verondersteld, gevreesd, en in sommige gevallen ook wenselijk geacht.

Aan het begin van deze eeuw verzuchtte een Amerikaanse senator dat, in geval er oorlog mocht uitbreken, de waarheid zeker het eerste slachtoffer zou zijn. In nagenoeg álle oorlogen en conflicten in de afgelopen eeuw is dat inzicht bevestigd, waarbij de invloed van de pers doorgaans betrekkelijk bleek en er voor de journalistiek niet veel anders op zat dan juist dát achteraf te constateren, en zich vervolgens daarover te verbijten. De bittere woorden van Martha Gellhorn waarmee dit hoofdstuk opende, spreken wat dat aangaat boekdelen.

Noten

1. M. Gellhorn, *The Face of War,* Granta Publications, London 1998. p. 373 en verder.

2. Beschreven in Ph. Knightley, *The First Casualty,* Pan Books, London 1989.

3. Zie voor een uitvoerige beschrijving: J.R. Schoeman, 'De mythe van Tet'. In: *Marineblad,* jrg 103, nr. 5 (mei 1993). p. 176 – 186.

4. C.C. Moskos/Th.E. Ricks, *Reporting War When There Is No War,* Robert R. McCormick Tribune Foundation, Chicago 1996. p. 18.

5. P. Arnett. *In de frontlinie,* Uitgeverij Balans, Amsterdam 1994. p. 83.

6. Gebaseerd op: J.R. Schoeman. 'Van het Middenoostelijk front geen nieuws'. In: *Maatschappij & Krijgsmacht,* jrg 15, nr. 3 en 4 (juni en augustus 1993).

7. Ontleend aan: C. LaMay/M. FitzSimon/J. Sahadi (eds). *The Media at War. The Press and the Persian Gulf Conflict,* The Gannett Foundation Media Center, New York 1991. p. 41 – 64.

8. Bijvoorbeeld door: W.P. Strobel. *Late-breaking Foreign Policy. The News Media's Influence on Peace Operations,* The United States Institute of Peace Press, Washington 1997.

9. Strobel (1997). p. 131.

10. Zie bijvoorbeeld: F.Th. Olivier. 'Simple Bad News is The Best News'. In: *Maatschappij & Krijgsmacht,* jrg 19, nr. 5 (november 1997). p. 9 - 13.

11. D. Berghorst. *Very Good News. De besluitvorming over de uitzending van een luchtmobiel bataljon naar Bosnië-Herzegovina,* doctoraalscriptie VU, Amsterdam 1995. p. 64 – 65.

Het journalistieke perspectief*

Bart Rijs (Volkskrant)
Willebrord Nieuwenhuis (NRC Handelsblad)
Mat Herben (Defensiekrant)
Dirk-Jan van Baar (Intermediair/Volkskrant)

Bart Rijs

Als correspondent van de Volkskrant vertrok ik in mei 1995 naar Sarajevo in Bosnië. Ik ging daar naartoe omdat op dat moment de omsingeling van de stad werd aangehaald door de Serviërs. Er was VN-personeel in gijzeling genomen, kortom: het nieuws lag daar voor het oprapen. Het probleem was alleen dat het erg moeilijk was de stad in te komen. Alle normale wegen waren afgesloten, en er zat dus niet veel anders op dan via de berg Igman – de enig overgebleven toegang – de stad zien binnen te komen.

Ik had op mijn hoofd een oude marechausseehelm uit 1963 die ik op de zwarte markt in Beverwijk had gekocht, en ik droeg een kogelvrij vest dat ik te leen had gekregen van het Nederlandse Ministerie van Defensie. Het vervelende was alleen dat het geen neutraal ogend vest was, maar een exemplaar met camouflage kleuren, waardoor ik er eigenlijk meer uit zag als een soort strijder.

Dat was meteen een belangrijke les: het verslaan van oorlog vraagt om een goede uitrusting en kost daarmee ook erg veel geld. Je moet een satelliettelefoon hebben, een dure verzekering, en als het even kan liefst ook een gepantserde wagen. Nu heeft de Volkskrant redelijk veel geld, maar ook weer niet zóveel geld, vandaar dat ik me dus ietwat moest behelpen. Er zijn vanwege de financiën sowieso heel weinig Nederlandse nieuwsorganisaties die eigen personeel naar oorlogsgebieden sturen. Tijdens mijn verblijf in Sarajevo was – naast dus de Volkskrant – Radio 1 de enige die constant iemand in de stad had, de rest zag je niet of slechts incidenteel.

---

* De voor u liggende tekst is een bewerking door de samenstellers van deze bundel van bandopnamen die tijdens de lezing zijn gemaakt.

Eenmaal in de stad kwam ik aan bij het televisiegebouw waar alle journalisten in Sarajevo zich hadden verzameld, omdat dat vanwege zijn dikke muren het veiligste was. Tevens stond daar de enige openbare satelliet-telefoon, en voor de wat armere journalisten zoals ik die zelf niet zo'n satelliet-telefoon hadden, was dat de enige link met de buitenwereld. Ook hier kwam je nauwelijks Nederlandse verslaggevers tegen, behalve de al genoemde correspondent van Radio 1, Harald Doornbos.

Nederland heeft absoluut geen traditie in oorlogsverslaggeverij en daarmee ook geen typische oorlogscorrespondenten. De enige uitzondering op die regel die ik in Bosnië ben tegengekomen, is de ex-marinier Arnoud van Linden van Sky-nieuws. Dat is één van de weinige Nederlandse journalisten die volgens mij écht iets van oorlog begrijpt, en die daarnaast moedig genoeg is om door de linies heen te lopen, onder vuur in een helikopter te stappen om zich af te laten zetten in een omsingeld gebied en meer van dat soort dingen.

Mijn werkgebied in die periode beperkte zich tot het centrum van de stad, en vanuit die strook moest je proberen het beeld van de oorlog door te geven aan de Volkskrant-redactie in Nederland. Alle basisprincipes die je heb geleerd als journalist en die je als journalist ook behoort toe te passen, zoals horen en wederhoor geven, informatie checken of dubbelchecken, zijn in dergelijke situaties niet langer geldig. Je kunt nu eenmaal maar moeilijk de frontlijn oversteken om bijvoorbeeld de Serviërs te vragen waarom ze iets doen of juist nalaten. De enige mogelijkheid om iets van hun kant te weten te komen was luisteren naar de Servische radio, en die werd natuurlijk zwaar gecensureerd. Daarnaast was het zo dat je, alleen al omdat je lijfelijk in Sarajevo aanwezig was, werd gemanipuleerd. De Bosnische moslims lieten journalisten graag hun éigen lijden in de stad zien, maar als zijzélf ergens in de aanval waren dan moest je hemel en aarde bewegen om zelfs maar in de buurt van zo'n strijdtoneel te kunnen komen.

Het was daarmee niet eenvoudig een correct en genuanceerd beeld van deze oorlog op de Nederlandse krantenlezer over te brengen. Als je kijkt naar het effect van het journalistiek werk dan denk ik wel eens — en later heb ik dat ook bevestigd gezien — dat al dat nieuws en die beelden toch een beperkte en eenzijdige invloed hebben gehad op het Nederlandse denken omtrent dat

conflict en omtrent Joegoslavië zélf. Ik denk dat er veel te lang een clichéachtig beeld van het Joegoslavië van voor de oorlog is blijven bestaan: een soort zonnig vakantieland met een vriendelijke bevolking met mooie tradities en gebruiken. Dat beeld werd echter gevolgd door een nieuw en even hardnekkig cliché. Joegoslavië wordt immers nu veel te makkelijk gezien als een soort poel van etnische haat die al eeuwenoud is, waar het telkens maar weer mis gaat, en waar je dus misschien het beste maar een hek omheen kunt zetten.

Ik denk dat zulke indrukken ontstaan door de constante vertoning van stereotiepe televisiebeelden: in drie minuten al die slachtoffers, die huilende mensen, die haat over en weer. Je zult jezelf als journalist heel goed moeten voorbereiden om niet in de valkuil van dit soort clichés te vallen, maar ik moet daarbij constateren dat televisieploegen, waaronder ook de Nederlandse, dat nauwelijks wisten te voorkomen. Dat was mede een gevolg van een stuitend gebrek aan kennis en ook aan geld en aan tijd. Ze kwamen vaak tijdens de rustigste perioden in Bosnië, en bovendien hadden ze dan meestal al een vooropgezet idee over wat ze dachten te moeten filmen. Dat moest dan bovendien altijd heel erg snel, een televisieploeg is immers ontzettend duur: drie mensen, een tolk, hotelruimten.

Wat de gemiddelde journalist dus doorgaans deed, was beelden vinden bij wat men toch al in het hoofd had, om daarna zo snel mogelijk weer te vertrekken. Ik denk niet dat dit het niveau van de verslaggeving in Nederland ten goede is gekomen, terwijl juist dit niet-bevestigend en volgens vooropgezette ideeën willen en kunnen werken in een oorlog het belangrijkste onderscheid vormt tussen goede en slechte journalistiek en daarmee tussen goede en slechte journalisten.

Zowel de Bosnische moslims als de Serviërs probeerden invloed uit te oefenen op het beeld zoals westerse correspondenten dat naar buiten brachten. Het bleek daarbij niet eenvoudig je eigen objectiviteit te bewaren. Het heeft echt een ongelooflijk effect op je als je dagelijks wordt beschoten en gebombardeerd. In zulke situaties kun je het nauwelijks voorkomen je te identificeren met de mensen om je heen en met de slachtoffers die je ziet vallen. Er zijn heel veel verslaggevers die over de lijn van het toelaatbare zijn gegaan wat betreft die identificatie met één van de partijen. Alleen écht grote jour-

nalisten kunnen in dat soort omstandigheden objectieve verhalen blijven maken.

Er werd in Sarajevo hard gevochten en dat was groot nieuws. Dat betekende vervolgens dat allerlei Nederlandse media voortdurend aan de satelliet-telefoon hingen met allerlei onmogelijke vragen naar analyses en commentaren. Wij moesten dan duidelijk maken dat we die eigenlijk niet konden geven omdat we ons nauwelijks konden bewegen, dat we absoluut niet naar buiten konden omdat daar échte granaten vielen. Het enige waar wij op af konden gaan, was ons gehoor. Daar kon je de felheid van de strijd een beetje aan afmeten, maar alleen op basis daarvan kun je natuurlijk nooit een genuanceerd beeld schetsen.

Ondanks al die beperkingen en frustraties waren er ook mooie momenten en kleine journalistieke triomfen. In dit verband wil ik één kleine overwinning noemen uit mijn eigen privé-oorlogje tegen de propaganda uit beide kampen. Het ging om een artikel dat afgedrukt is op de voorpagina van de Volkskrant, en dat handelde over de oorlog om het brood in Sarajevo. De stad was afgesneden, er kwamen geen VN-konvooien meer binnen en er dreigde hongersnood, althans dat beweerden de Bosniërs. In zekere zin klopte dat ook: zeker arme mensen en vluchtelingen hadden heel magere rantsoenen. Hun voorraden waren maar heel beperkt.

Tegelijkertijd echter aten wij journalisten – maar ook de internationale hulpverleners – in één van Sarajevo's restaurants zeevis, en wel vérse zeevis die elke dag werd aangevoerd danwel de stad binnen gesmokkeld. Iets vergelijkbaars gold voor VN en voor de in de stad aanwezige Blauwhelmen: als zij geen zin hadden in hun eigen rantsoenen, dan bestelden ze gewoon dertig of veertig pizza's bij de lokale pizzaboer. In dat artikel heb ik geprobeerd die relatieve weelde af te zetten tegen de honger van de lokale bevolking, en tevens stil te staan bij de manier waarop de Bosnische regering die honger gebruikte als propaganda-argument om zodoende de buitenwereld aan te zetten tot hardere actie. Er zaten nog andere aspecten in dat artikel. Bijvoorbeeld het feit dat er zoveel gesmokkeld werd met medeweten van de Bosnische regering, sterker nog: georganiseerd door de Bosnische regering. Sommige Bosnische regeringsfunctionarissen profiteerden daar financieel behoorlijk van. Resumerend: het beeld leefde dat de stad honger leed maar

een aantal mensen, in ieder geval de buitenlanders en mensen met veel geld, konden ondertussen wel degelijk heel goed eten.

Op sommige andere stukken uit die periode ben ik veel minder trots. Dat waren toch vooral sfeerstukken en ze waren eigenlijk – als ik ze achteraf nog eens herlees – niet bijster goed. Al met al heb ik in Sarajevo vier uitputtende weken doorgebracht, zonder douche, onregelmatig eten en toch wel constant min of meer in een soort van gevaar. Op een gegeven moment werd ik beschoten door een sluipschutter terwijl ik op weg was naar een volgend interview. Op dat moment werd het me wat teveel van het goede, vooral omdat een verhaal dat ik de dag tevoren onder even gevaarlijke omstandigheden had geschreven, alleen met veel pijn en moeite op nota bene pagina zes van de krant was terechtgekomen. Op zo'n moment vraag je je wel af waarvoor je eigenlijk nog zulke risico's loopt.

Dat deed ik dus ook, en toen ik vervolgens een lift de stad uit kon krijgen – ditmaal in een gepantserde jeep van een collega – heb ik daarvan gebruik gemaakt. In oorlogssituaties helpen collega's elkaar doorgaans uitstekend. We zijn toen weer die berg Igman overgegaan en ik kan u verzekeren: de hele weg hebben we luidkeels met zijn vieren zitten zingen, zo blij waren we.

De volgende dag zag ik via het nieuws beelden uit dat televisiegebouw dat ik zojuist had verlaten. Er was een soort vliegende bom van de Serviërs op de binnenplaats van het televisiegebouw gevallen. Ik zag mijn collega's, waar ik net afscheid van had genomen, met bebloede koppen rondlopen. En er was ook iemand omgekomen, een Bosnische collega. Ik kreeg daarbij even het gevoel hoe het moet voelen om zélf nieuws te zijn.

En wat betreft de betrekkelijkheid en de vluchtigheid van het journalistieke werk: een paar maanden later was ik weer in Bosnië met een collega van mij, Antoinette de Jong. Zij had daarvoor veel in Afghanistan gewerkt. Zij kon zich die dag nog wel herinneren, zo vertelde ze me. Ze zat toen zelf in Kaboel en er was ook daar een raketaanval geweest waarbij enkele tientallen burgerdoden waren gevallen. Ze had toen haar leven gewaagd om via de satelliet-telefoon van een BBC-collega met Nederland te kunnen bellen, maar in Nederland, merkte ze, was níemand in haar verhaal geïnteresseerd ge-

weest. Dat was een direct gevolg van die vliegende bom in Sarajevo. Zoiets zet je aan het denken waar je het allemaal voor doet, jazeker.

Willebrord Nieuwenhuis

Mijn eigen ervaringen hebben vooral betrekking op de Vietnam-oorlog, zo eind jaren '60 tot half jaren '70. Dat was een vreemde oorlog. Als journalist zat je in een fraaie stad, Saigon, en als het de Amerikanen beviel wat je voorstelde dan kon je om een uur of tien 's morgens met een helikopter mee de stad uit naar het slagveld. Zij verzorgden het schieten en de echte actie, om drie uur werden de lijken ingepakt en om vijf uur zat je aan de gin-tonic weer in Saigon. Dat was dus een heel andere manier van werken dan tegenwoordig in bijvoorbeeld Bosnië, maar Vietnam was natuurlijk ook een hele bijzondere oorlog die de meeste mensen vandaag de dag nog het beste kennen uit films als *The Deerhunter, Platoon* en *Apocalypse Now*.

Ik ben tussen 1965 en 1975 acht keer in Vietnam geweest, en heb de laatste keer ook de vrij laffe beslissing genomen om met één van de laatste helikopters weg te gaan. Laf in die zin dat je tijdens je aanwezigheid daar de bevolking goed hebt leren kennen in al die jaren, maar ze uiteindelijk wel in de steek laat als het écht fout gaat. Aan de andere kant hoorden we dat van degenen die wel gebleven waren de blikken film gewoon werden vernietigd en dat hun aanwezigheid dus verder ook niet veel meer uitmaakte. Dat neemt niet weg dat het voor mij een moreel dilemma was te vluchten uit een land waar je zo hartelijk was ontvangen, en waar je zoveel vrienden had gemaakt. En dan zeggen 'nou jongens, nu komen de communisten, maar wíj krijgen een vlucht naar Manilla', dat heeft me eigenlijk al die jaren achtervolgd.

Daarbij vind ik dat wij ons werk eigenlijk vrij ongenuanceerd en daarmee dus ook slecht hebben gedaan. Zo hebben we nooit met de vijand kennis gemaakt. Ja, we hebben ze wel zien en horen schieten, en ook iets van hun propaganda gelezen, maar we kregen absoluut geen mogelijkheid naar Hanoi te gaan of met de Vietcong op expeditie te gaan. Wij versloegen de oorlog aan de lijband van de Amerikaanse en de Zuid-Vietnamese propaganda en daarmee bleef het een éénzijdig verhaal. Dat is op zich gek, dat je gevraagd

werd de oorlog te verslaan, maar van het vijandelijk perspectief moest je afblijven.

Daardoor bleven hele belangrijke kwesties onderbelicht. Als je bijvoorbeeld de analyses van de laatste jaren ziet, is één van de grove fouten die gemaakt is in de Amerikaanse beoordelingen dat de Noord-Vietnamezen dan misschien wel communisten waren, maar toch vooral en in de eerste plaats nationalisten. Dat maakte vervolgens het communisme in Vietnam, Indonesië, Maleisië en in Thailand onvergelijkbaar, waardoor de hele dominotheorie niet langer klopte. Immers, die domino's waren niet van dezelfde grootte, niet van hetzelfde gewicht en niet van hetzelfde soort. Er waren er van ivoor en er waren er gewoon van plastic.

Dus wat schromelijk is onderschat, ook door ons journalisten, is dat het Vietnam-conflict niet zozeer onderdeel was van een communistisch streven naar wereldheerschappij, maar veel meer een oorlog voor bevrijding van Vietnam zélf. Er was sprake van zo'n sterk en breed gedragen nationalistisch element dat uiteindelijk die armzalige Vietcong-soldaten, die liepen op zolen gemaakt uit Amerikaanse banden, tegen alle verhouding in de Amerikanen wisten te verslaan. Dat was in de geschiedenis van Amerika nog nooit gebeurd. Daarom achtervolgt die oorlog nog zo ontzettend veel mensen en verschijnen er in Amerika alleen al tweehonderd boeken per jaar over. Vietnam heeft een enorme impact gehad op de Amerikaanse samenleving, inclusief de Amerikaanse pers.

Wat betreft die pers ten tijde van Vietnam wil ik allereerst opmerken dat Amerikaanse journalisten hun vak goed hebben uitgeoefend. Dat wil zeggen: ze waren goed in het verslaan van wat ze zagen: de heldendaden van hun troepen, het geweldige vertoon van militaire macht, alle tanks, vliegtuigen en marineschepen. Sommige jongens uit Saigon gingen 's ochtends naar een vliegkampschip, filmden drie minuten, kwamen terug en hadden het weer voor die avond.

Dat bleek een erg eenzijdig beeld op te leveren, want veel belangrijker was wat de pers níet te zien kreeg. Ooit sprak ik met een Vietnamese cameraman over de rol van ons en van de Amerikaanse journalisten en hij zei: "Jullie deden reuze je best, maar als je om vijf uur klaar was met je stukje, dan was

de oorlog voor jullie afgelopen. Meestal begón die dan echter pas voor ons, want dan kwam de Vietcong, dán gebeurden de werkelijk belangrijke dingen".

Die misten we dus, zoals we ook de wat dieper gravende analyse misten. Zoals Bart Rijs al opmerkte: dat heeft te maken met geld en met de mogelijkheid jezelf voor te bereiden. Wat betreft Vietnam had dat, geloof ik, ook enigszins met de instelling van onszelf te maken. Af en toe moet je durven zeggen: 'Ik loop even niet achter de waan van de dag aan, ik kom eind van de week met een langer stuk. Dan zal ik eens proberen te analyseren wat ik de laatste tijd heb meegemaakt, wat ik hier gehoord heb'. Dat deed ik veel te weinig. Dat is de moeilijkheid in het leven van een oorlogscorrespondent, dat je eigenlijk niet de gelegenheid krijgt om grondig te denken en dat in de waan van de dag ook niet afdwingt.

En dan kom ik tot een andere fundamentele vraag, namelijk die naar de morele waarden. Een oorlog verandert degene die eraan deelneemt. Zo'n oorlog is een prachtig excuus om meer te drinken dan normaal, meer uit te gaan dan normaal en ook om vlugger een vrouw op je schoot te hebben – al bleek dat in Vietnam af en toe wel een man te zijn. Het is werkelijk waar dat oorlog de deelnemers eraan en de getuigen ervan vervormt, en je moet ontzettende sterke schoenen hebben om niet meegesleept te worden in bijvoorbeeld het gemak van de troost die je vindt in allerlei aardigheden die de Aziaten voor je bedachten.

U weet het misschien niet, maar ik kom uit een vrij net milieu en op kostschool hebben de paters geprobeerd het resultaat van die opvoeding nog te perfectioneren. Vervolgens sta je echter als jonge verslaggever midden tussen de gruweldaden van de oorlog. Het is natuurlijk zo, dat als je soldaten hebt zien sneuvelen, in plastic zakken verpakt hebt zien worden en die reizen met dezelfde helikopter met je mee terug naar Saigon, dat gaat je natuurlijk niet helemaal in de koude kleren zitten. Het doet je iets, om niet te zeggen: dat vervormt je. Deviant, afwijkend en soms ook gewelddadig gedrag kan daarvan een resultaat zijn. Dat kan een probleem worden voor een verslaggever, maar ik heb dat ook met soldaten en officieren meegemaakt.

Wat betreft de journalistiek ten tijde van Vietnam: mij is altijd opgevallen dat Amerikaanse collega's in het begin van die oorlog vonden dat zij uit patriottisme de lijn moesten volgen die in Washington werd uitgezet. Pas na vier, vijf jaar wilden ze ter plekke zien dat het niet klopte wat er in Washington gemeld werd. En ondertussen bleven we maar geloven dat Amerika die oorlog niet kon verliezen. Ik neem het mezelf nog steeds kwalijk dat ik te weinig heb geanalyseerd hoe het toch kon dat het Zuid-Vietnamese leger drukker was met stelen dan met vechten, en waarom de Amerikanen achter iedere soldaat tíen mensen nodig hadden om die ene militair te laten vechten, en ook waarom Washington zo éénzijdig vanuit Saigon werd geïnformeerd.

Persoonlijk vond ik het werken in Vietnam erg moeilijk. Ik wist nauwelijks waar het land lag toen ik er voor het eerst heen ging. Tot dan toe was ik correspondent in New York geweest. In Hilversum dachten ze waarschijnlijk: Vietnam is druk bezig de eenenvijftigste staat van Amerika te worden, laten we Nieuwenhuis maar sturen, die spreekt nog Engels ook. Dan kom je in Azië aan. Je weet wel iets van de geschiedenis van Indonesië, van India, maar van Vietnam zelf wist ik bijzonder weinig. Vervolgens word je geacht meteen analyses en achtergronden te leveren, dat overkwam mij precies zo als Bart Rijs het ook beschreef. Dat werkte natuurlijk van geen kant, temeer niet omdat er in die tijd veel journalisten in Vietnam zijn geweest die slecht voorbereid waren op hun taak en die dus hun werk niet anders dan matig hebben kunnen doen.

Dan kom ik nog even terug op dat aspect van televisie. Het was de allereerste oorlog die live en in kleur thuis aan de ontbijttafel te zien was. Desalniettemin geloof ik niet dat de media veel invloed hebben kunnen uitoefenen op de politieke en militaire besluitvorming. Uit alle studies over Vietnam blijkt, dat de omslag in de VS niet is veroorzaakt door kritische rapportages in de krant of op televisie. Die omslag vond plaats toen er steeds meer zakken met dode mensen thuiskwamen, zonder dat er tastbare resultaten in de voortgang van de oorlog werden geboekt. Toén is de Amerikaanse politiek omgegaan.

Wat betreft die invloed denk ik dus dat wij hooguit een aanzwengelende rol hebben. Met andere woorden: dat we het debat kunnen helpen op gang

brengen. Daarnaast denk ik dat we bij uitstek geschikt zijn in het opvoeren en doorgeven van emoties. Maar ik denk toch dat de uiteindelijke besluitvorming – en dat is maar gelukkig ook – door politieke motieven wordt gestuurd. Ik moet u heel eerlijk zeggen als ik terugkijk op mijn eigen ervaring in Vietnam, dat ik graag had gezien dat ik beter was voorbereid op waar ik naartoe moest. Dat ik meer gelegenheid had gekregen mijn verhaal kwijt te raken. Ik heb eens een keer met veel pijn en moeite een verbinding met Hilversum tot stand weten te brengen – dat moest nog via de korte golf – en toen ik uiteindelijk die verbinding had, bleek dat ik daar gewoon die dag geen zendtijd had. "Als je morgen terugbelt heb je een kans", werd gezegd. Ja, dat was lastig verslaan en soms was het moeilijk om je boodschap over te brengen.

Misschien wel de moeilijkste vraag was echter hoe je als journalist en als mens een houding ten opzichte van het fenomeen 'oorlog' kunt bepalen. Op die vraag heb ik voor mezelf nooit een afdoende antwoord kunnen geven. Feitelijk kun je namelijk alleen maar getuigen van de onmacht en van het onvermogen van het individu in zijn omgang met oorlog. Dat heeft iets heel onwerkelijks, maar toch is en blijft de oorlogsverslaglegging een avontuur dat ik niet graag gemist zou hebben.

Mat Herben

Bij de afdeling Periodieken van het Ministerie van Defensie werken negen journalisten en twee fotografen. Wij geven vier tijdschriften uit: het weekblad *Defensiekrant* met actueel nieuws uit alle krijgsmachtdelen, en drie maandbladen voor die afzonderlijke krijgsmachtdelen: *Alle Hens* voor de marine, *De Legerkoerier* voor de landmacht en *De Vliegende Hollander* voor luchtmachtpersoneel. De doelgroep bestaat niet alleen uit de bijna tachtigduizend militairen en burgerambtenaren die in actieve dienst zijn. Ook veteranen, reservisten en particuliere abonnees ontvangen deze bladen, waardoor de gezamenlijke oplage ongeveer 250.000 exemplaren is.

Interessante vragen aan de redacteuren van deze periodieken zijn natuurlijk 'wat schrijf je?' en 'over welke conflicten schrijf je?', maar feitelijk zijn dat vervolgvragen op de kernvraag: 'voor wie schrijf je?'. Ik sta op de loonlijst van het Ministerie van Defensie, dus waarschijnlijk verwacht u als antwoord

dat ik schrijf voor de minister dan wel het ministerie, maar dat is slechts ten dele het geval. De taak van een overheidsorgaan is vanzelfsprekend het toelichten van bestaand beleid. We hebben immers de plicht informatie te verstrekken, hetgeen overigens heel iets anders is dan het bedrijven van politieke propaganda. De Defensiebladen hebben een redactiestatuut dat ons een grote mate van onafhankelijkheid verschaft. Wij publiceren kritische ingezonden brieven, interviewen vakbondsleiders en politici met uiteenlopende denkbeelden, proberen kortom evenwichtige en betrouwbare informatie te verstrekken. De vrijheid die de politieke en ambtelijke leiding van het ministerie ons laat, is ook een zaak van welbegrepen eigenbelang. Een communicatiemedium heeft immers alleen bestaansrecht als het betrouwbaar en daardoor geloofwaardig is. Wij krijgen uitstekende rapportcijfers van onze lezers, en de bladen zijn een bron van informatie voor menig collega en politicus over wat zich afspeelt op de werkvloer en in het hart van de defensieorganisatie.

Mijn antwoord op de vraag 'voor wie schrijf je?' is simpel: voor al mijn civiele en militaire lezers van hoog tot — vooral — laag in de organisatie. Dat is helemaal niet zo vanzelfsprekend als het klinkt. Een bekend gezegde luidt: 'Een journalist schrijft alleen voor zichzelf en hooguit voor zijn moeder'. Met dit grapje wordt de beginnende journalist erop gewezen dat hij een taak heeft: hij zit er niet om zijn ijdelheid te strelen of om persoonlijke stokpaardjes te berijden. Zijn werk is de lezer te informeren. Met dit in gedachten is de beantwoording van de vraag: 'over welke conflicten schrijf je?' niet moeilijk. Dat zijn namelijk die conflicten of crisisgebieden waarmee mijn lezers te maken hebben of kunnen krijgen. Aan de onderwerpkeuze ligt dus geen hogere morele of politieke beoordeling ten grondslag. De journalisten van de Defensie-bladen bezoeken alle crisisgebieden waar zich Defensie-personeel bevindt, en het maakt daarbij niet uit of dat nu gaat om één man in Moldavië of vijftienhondend mannen en vrouwen in Bosnië. In de Defensie-bladen verschijnen dus reportages uit de bekende crisisgebieden waarin alle Nederlandse media geïnteresseerd zijn, zoals Bosnië en de Perzische Golf, maar ook uit Haïti, Angola en Albanië, Mozambique en Cambodja.

In 1965 zond de Amerikaanse televisiemaatschappij CBS een reportage uit over een actie in het Vietnamese dorp Cam Ne. Daarin was te zien dat Amerikaanse mariniers het dorp in brand staken, waarop publieke verontwaar-

diging in de VS ontstond. De ochtend na de reportage over Cam Ne werd CBS-directeur Frank Stanton wakker gebeld. "Frank, probeer je mij te besodemieteren", zei een bekende stem. "Frank dit is je president. Gisteren hebben je mensen op de Amerikaanse vlag gescheten". De Amerikaanse president Lyndon B. Johnson had zich kennelijk behoorlijk opgewonden over de televisiereportage, die het beoogde beeld van de Amerikanen als bevrijders van Vietnam verstoorde. Een klassiek geval van de boodschapper die de schuld krijgt. De Amerikaanse president had beter zijn legerleiding de oren kunnen wassen, dan zouden latere en ernstiger uitwassen zoals in My Lai misschien zijn voorkomen.

Ook de Amerikanen, die altijd zo prat gingen en nog gaan op hun openheid en op de waakhondfunctie van de vrije pers, moesten in de jaren zestig kennelijk wennen aan het fenomeen 'televisie', en dan met name over de al dan niet vermeende impact daarvan. De Amerikaanse aftocht uit Vietnam wordt vaak op het conto van dergelijke televisiebeelden geschreven. Het is wat betreft Vietnam zo ongeveer het enige waarover enerzijds militaire houwdegens en anderzijds vredesactivisten het eens zijn. Zelf ben ik niet zo overtuigd van de beweerde invloed van de media. Na bijvoorbeeld de onthullende beelden van het Tet-offensief in 1968 heeft de oorlog immers nog zeven jaren geduurd. Ik denk dat steeds duidelijker werd dat de Amerikanen op de verkeerde tijd en op de verkeerde plaats een militaire oplossing voor een politiek probleem probeerden te forceren. Natuurlijk heeft de pers een belangrijk steentje aan de beeldvorming bijgedragen, maar feitelijk heeft die pers niet meer gedaan dan de rauwe werkelijkheid tonen. Dus geen stemmingmakerij, zoals sommige militairen beweerden, en ook geen geslaagde publiciteitscampagne, zoals misschien activisten het zien, maar gewoon journalistiek werk. Het was een vuile oorlog en dat werd getoond. Elders in deze bundel wijst Jan Schoeman er terecht op dat de invloed van de Amerikaanse media vaak wordt overschat. Hij maakt duidelijk dat de Amerikaanse overheid al had besloten in Somalië in te grijpen, voordat de televisiebeelden van hongerende mensen over de wereld gingen. Die beelden waren weliswaar een welkome ondersteuning, maar de Amerikaanse beleidsmakers hadden hun standpunt al bepaald. De rol van de Amerikaanse media is doorgaans het beleid vólgen, het primaat ligt bij de politiek.

Naar mijn inschatting is de invloed van de pers op het buitenlands beleid in Nederland groter dan in Amerika. Dat heeft alles te maken met het chauvinisme dat de Amerikaanse journalistiek kenmerkt. Dat zie je al in de sportverslaggeving. Er moeten Amerikaanse medaillewinnaars zijn, anders is geen Amerikaans medium erin geïnteresseerd. En zelfs dan is de aandacht voor sporten als wielrennen of hardrijden op de schaats minimaal.

In hun hart zijn de meeste Amerikanen een beetje afkerig van de rol van politieagent in de wereld. Het isolationisme steekt steeds weer de kop op. De Amerikaanse president kan pas tot militair ingrijpen overgaan als duidelijk is dat er ook Amerikaanse belangen op het spel staan en als Amerikaanse militairen kunnen gloriëren in de vertrouwde rol van bewierookte bevrijders. Waarom moeten Amerikaanse levens worden opgeofferd als de Zuid-Vietnamezen er zelf een potje van maken? Waarom moet Amerika veel geld aan Defensie uitgeven en troepen in Europa stationeren? Kunnen die Europeanen hun eigen boontjes niet doppen? Het zijn vertrouwde geluiden die steeds weer klinken. Europese regeringsleiders investeren altijd veel tijd en moeite om de Amerikanen ervan te overtuigen dat er sprake is van *burden-sharing*, verdeling van de lasten, bondgenootschappelijke solidariteit, of hoe je het ook noemen wilt. Het sturen van een Nederlands fregat naar de Golf is in dit verband eerst en vooral een belangrijk politiek signaal, de militaire waarde is betrekkelijk.

Het Amerikaanse standpunt is begrijpelijk. Ook België trok zijn troepen uit Rwanda terug, nadat daar tien para's waren vermoord. En ik vermoed dat de Nederlandse bereidheid tot ingrijpen in humanitaire conflicten snel verdampt als er slachtoffers vallen terwijl aansprekende resultaten uitblijven. De achillespees van de westerse democratie is dat wij niet gauw bereid zijn mensenlevens te riskeren. Voor een dictator spelen eigen verliezen geen rol. Saddam Hoessein gokte hierop tijdens de Golfcrisis van 1990/1991. Hij dacht de geallieerden te kunnen verdrinken in een zee van bloed, maar generaal Schwarzkopf trapte daar niet in. De grondoorlog begon pas na een langdurige luchtmachtcampagne, duurde daardoor slechts vier dagen en ging met weinig verliezen aan geallieerde kant gepaard.

Sprekend over de Golfoorlog komen we natuurlijk aan het hete hangijzer van de *presspool*. De Amerikanen lieten de journalisten slechts in groepjes en

onder strikte begeleiding aan het front toe. De algemene gedachte is dat hier sprake is van een beperking van de bewegingsvrijheid en dat zou gedaan zijn om de pers aan het lijntje te kunnen houden. Ik waag dit te betwijfelen. De meeste professionele voorlichters, en daar reken ik zeker de Amerikanen toe, weten dat je onaangename feiten hooguit korte tijd kunt achterhouden. De waarheid komt áltijd aan het licht. De Amerikaanse overheid heeft een haat-liefde verhouding met de pers. President Kennedy zei het al: "Journalisten zijn onze grootste vrienden, de media onze grootste vijanden". En generaal Meyer, hoofd voorlichting van het Amerikaanse leger, drukte het zo uit: "Journalisten zijn net krokodillen, je hoeft niet van ze te houden, je hoeft ze zelfs niet aardig te vinden. Maar je moet ze wel voeren."

De ontevreden geluiden kwamen vooral van freelancers en verslaggevers van de schrijvende pers, die door het poolsysteem hun kans op primeurs zagen wegsmelten, omdat zij achteraan moesten aansluiten bij de gevestigde televisienetwerken. Zij mopperden ook dat een geallieerde troepenmacht van een half miljoen militairen toch in staat zou moeten zijn om 'slechts' 1200 journalisten en technici te begeleiden. Alsof de krijgsmacht niets anders te doen had! Het poolsysteem kan daarentegen op begrip en instemming rekenen van de kant van de Britse televisieploegen. BBC en ITN werkten nauw samen in de *Mobile Reporting Teams*, ook wel *Media Response Teams* genoemd, waardoor de tv-ploegen waren verzekerd van goede satellietverbindingen en accurate informatie.

ITN-hoofdredacteur Stewart Purvis zei in 1991 tijdens een lezing voor de Royal Society of Arts: "The British television news pool system did enable us to report a war in the most advanced and effective way ever, using a system the military could cope with, under guidelines which both sides could live with. It was built on trust and, to be frank, a hope by the military that the more the British correspondents were part of the military operation, the more sympathetic their reporting would be. The media and the military lived side by side. (...) The pool teams were also there at the difficult moments, like the aftermath of the accidental attack by American planes on British troops. In general, the camera teams could film anything they liked. It was what they sent back for transmission that was scrutinized. While the war was underway I said that we would be watchful in case the military tried to withhold or censor information not for reasons of operational secu-

rity but for other reasons – for instance, to cover up a serious military mistake, or to hide bad news for the sake of morale. The correspondents returning from the Gulf reported that this did not happen.", aldus Purvis. Zijn opmerking dat de teams alles mochten filmen en dat alleen het uit te zenden materiaal werd gecontroleerd, impliceert niet alleen dat er sprake was van openheid, maar ook dat er kennelijk geen compromitterend materiaal is opgenomen. Achteraf zijn er immers geen onthullende reportages verschenen, gebaseerd op het ongebruikte materiaal dat niet direct kon worden uitgezonden.

De begeleiding door militaire voorlichters is in veel gevallen onmisbaar, in de eerste plaats voor de veiligheid van de journalist zélf. Tegenwoordig gaat geen verstandige journalist nog naar een oorlogsgebied zonder zich eerst te laten informeren door het Ministerie van Defensie. Het ministerie verstrekt tegen betaling gasmaskers en kogelvrije vesten, verzorgt op aanvraag een journalistentraining, die geen overbodige luxe is, want maar weinig leken zijn in staat een landmijn, laat staan een boobytrap te herkennen. Daarnaast is enige uitleg voor de gemiddelde journalist bepaald geen overbodige luxe, al was het maar om te voorkomen dat hij de verkeerde kant oploopt. Het gevoel van verlorenheid aan het front wordt heel treffend onder woorden gebracht door de oorlogscorrespondent die zijn boek over de Vietnam-oorlog de titel gaf: *Anyone Here Who Has Been Raped and Speaks English?* In dit zinnetje zitten vele elementen die tot nadenken stemmen: sommige journalisten zijn kennelijk op zoek naar excessen, die vervolgens tot norm worden verheven. Ze kennen de taal en de cultuur van het land niet. En het belangrijkst is natuurlijk de behoefte aan feiten uit de eerste hand.

Persoonlijk denk ik dat de kritiek op de persbegeleiding ten tijde van de Golfoorlog vooral voortkomt uit een soort teleurstelling dat men geen massagraven heeft kunnen zien van gesneuvelde Irakezen. Het is de vraag of dat terecht is. De Amerikanen hebben de zaak niet fraaier voorgesteld dan het was. De gruwelijke aanblik van de gebombardeerde colonne van het Irakese leger op de vlucht uit Koeweit-stad is niet geheim gehouden. Iedereen die daarnaast logisch nadenkt en op de hoogte is van de uitwerking van een bom van 500 kilo (een krater van zes bij tien meter) begrijpt dat er duizenden doden aan Irakese kant moeten zijn gevallen bij de vernietiging van vierduizend tanks en duizenden andere voertuigen. De militaire vakpers

schat het aantal op 100.000 casualties. Het woord 'casualty' is overigens typisch zo'n woord dat tot misverstand kan leiden. Het betekent slachtoffers, dus doden én gewonden, waarbij militairen vaak de vuistregel één op vijf hanteren. Dus twintigduizend doden en tachtigduizend gewonden aan Irakese kant. Maar vaak wordt 'casualties' onjuist vertaald met 'doden'. Er zijn nog vele andere voorbeelden van vertaalfouten. Het NOS-Journaal vertaalde 'armoured division' tijdens de Golfoorlog vaak met 'gewapende' divisie. De enig juiste vertaling is pantserdivisie, een eenheid van ruim tienduizend man met zo'n tweehonderd tanks. De journalistieke kennis van zaken was tijdens de Golfoorlog soms ver te zoeken en werd nog verergerd doordat actualiteitenrubrieken af en toe de verkeerde deskundigen inhuurden, zoals landmachtmilitairen en Midden-Oostenkenners die hun zegje mochten doen over de effectiviteit van nota bene de luchtoorlog.

De Nederlandse journalistiek kent, in tegenstelling tot bijvoorbeeld de Britse, weinig echte defensiespecialisten; misschien een stuk of tien. Erg is dat niet, zo lang de betrokken journalist maar kritisch is en de goede bronnen raadpleegt. Militaire deskundigheid is noodzakelijk bij typisch militair-operationele conflicten als de Golfoorlog en eerdere Israëlisch-Arabische conflicten, maar militaire vakkennis is helemaal niet nodig om een goed verslag te kunnen geven van burgeroorlogen. Wie naar Bosnië of Kosovo gaat, dient te beschikken over algemene journalistieke vaardigheden en een portie lef. Strategie, tactiek, materieelkennis en militair inzicht spelen dan nauwelijks een rol. Als je televisiebeelden ziet van tanks die woonhuizen platwalsen in Kosovo, dan kan een leek begrijpen dat dit geen normaal politie-optreden is.

Bij een burgeroorlog is politiek inzicht belangrijk. Misschien dat de Nederlandse pers daarom zo goed is bij burgeroorlogen, want de gemiddelde Nederlandse journalist heeft een goede algemene ontwikkeling. Bovendien is politieke verslaggeving zo ongeveer het hoogst bereikbare in journalistiek Nederland. Het zijn vooral de parlementaire verslaggevers die in ons land aan de weg timmeren. Dat komt door onze fixatie op politiek. De theoloog Kuitert heeft een behartenswaardig boek geschreven onder de veelzeggende titel *Alles is politiek, maar politiek is niet alles*. Het is bijna een Pavlov-reactie van Nederlandse journalisten om politici als eersten naar hun mening te vragen, of dat nu gaat om drugsbeleid, criminaliteit, luchtvaartbeleid, of wat

dan ook. Dat is jammer, want soms komen daardoor de échte deskundigen niet aan het woord en worden de feiten verkeerd belicht.

Toch is die invalshoek begrijpelijk. In Nederland vindt het openbare debat gelukkig nog grotendeels in het parlement plaats, daardoor is het toezicht en ook de invloed van de media op de politieke besluitvorming vrij groot. In de Verenigde Staten is de rol van het publieke debat en dus de media minder groot. De werkelijke macht ligt daar bij de denktanks, een onderdeel van de zogenoemde veiligheidselite. En die laten zich niet makkelijk beïnvloeden door krantenkoppen.

Dirk-Jan van Baar

De meeste oorlogen beleef ik mee vanuit mijn studeerkamer in Utrecht, waarbij ik me laat voorlichten door deskundige journalisten als Bart Rijs, Willebrord Nieuwenhuis en Mat Herben, de échte vakmensen dus. Ik heb natuurlijk grote bewondering voor dit soort mensen, die in feite het zware werk opknappen. En ik heb me eigenlijk ook enigszins verbaasd over hun zelfkritiek. Want dat er ook bij oorlogscorrespondenten van alles misgaat, onder andere als gevolg van een gebrekkige voorbereiding en hun snelheid van werken, dat kan ik me goed voorstellen. Dat neemt echter niet weg dat ik als krantenlezer en als televisiekijker denk dat het met die gebrekkige berichtgeving toch meevalt. Zittend in Utrecht heb ik zelf namelijk het idee dat als je werkelijk geïnformeerd wilt worden over conflicten zoals in Joegoslavië of de Golf, of indertijd in Vietnam, dat je dankzij diezelfde media dan toch aardig aan je gerief kunt komen.

Het is overigens naar mijn idee moeilijk om in dit verband steeds te spreken over dé media. Het lijkt me van belang te zeggen dat er zich binnen die hele mediawereld voortdurend een concurrentiestrijd afspeelt tussen de verschillende netwerken, stations en ook op primeurs jagende journalisten. Met andere woorden, in dat hele mediacircus van oppervlakkigheid, leugens en bedrog zit natuurlijk ook een zichzelf corrigerend mechanisme op basis waarvan we toch wel een zeker betrouwbaar beeld kunnen destilleren.

Ik weet dan ook niet of het beeld wat we toen van de Golfoorlog hadden nu zeven of acht jaar later zo drastisch moest worden hersteld. De enige echte

correctie die ik mij herinner, is eigenlijk al meteen na afloop van die Golfoorlog tot stand gekomen. In eerste instantie kregen we immers het beeld dat daar met precisiewapens *surgical strikes* konden worden uitgevoerd, en dat wij als gevolg daarvan aan het winnen waren. De kruisraketten vlogen door Bagdad heen, alsof het vliegende tapijtjes waren, en die wisten precies doel te treffen.

Dat beeld heeft heel kort écht bestaan, daarna kwamen de eerste vraagtekens. De oorlog was inderdaad gewonnen, maar al heel snel na afloop ervan rezen vragen naar bijvoorbeeld het werkelijke effect van al die precisiewapens. Die bleken namelijk helemaal niet zo precies te zijn geweest. Zo bleek de Republikeinse Garde van Saddam Hoessein aan vernietiging ontsnapt te zijn, met als gevolg dat Saddam Hoessein in staat was de shiïtische moslims, die in opstand waren gekomen op verzoek van de Amerikaanse president Bush, een vreselijk lesje te leren. Hetzelfde gold voor de Koerden in Noord-Irak.

Het beeld leeft van de Golfoorlog als een grote militaire show bedoeld om een Irakese booswicht tot de orde te roepen. Dat beeld is blijven bestaan, maar aan de andere kant is het beeld van een klinkende militaire overwinning al binnen een maand verdampt. Immers, Saddam heeft het overleefd en is ook heel snel in staat gebleken om bijvoorbeeld de Koerden op een vreselijke manier te grazen te nemen. Met andere woorden ik geloof niet dat mensen die zich werkelijk in de gang van zaken verdiepten lang in het fabeltje van die klinkende westerse overwinning geloofd hebben. Daar is bij mijn weten toch ook voortdurend over bericht.

Ook het beeld wat we de eerste jaren hadden van de oorlog in het voormalige Joegoslavië is naar mijn idee in de loop der jaren ook niet drastisch veranderd. Er zijn natuurlijk via allerlei onderzoek wel veel nieuwe details naar voren gekomen, denk maar aan het boek van Rijs en Westerman over de gang van zaken in Srebrenica. Maar het grote beeld van de oorlog in Joegoslavië en de manier waarop de Europese mogendheden en later de Amerikanen daar op reageerden, dat is naar mijn idee later niet gecorrigeerd. In feite is misschien zelfs wel opvallend hoe snel we in het Westen – en dus op flinke afstand – eigenlijk een min of meer correct beeld van zo'n complexe situatie hebben kunnen vormen. Dat is dan toch de verdienste van de jour-

nalistiek en een gevolg van de vlucht die de ontwikkeling van de moderne massacommunicatiemedia heeft genomen.

Ik heb het al eerder gezegd, en het klinkt paradoxaal, maar voor een goede meningsvorming is het tegenwoordig misschien maar het beste om gewoon thuis te blijven, met de afstandsbediening en met de kranten in de hand. Dan heb je waarschijnlijk veel sneller en ook veel beter een beeld van de werkelijke gang van zaken dan 'onze correspondent in Sarajevo' of in Belgrado die maar voortdurend moet zorgen dat hij het eigen vege lijf redt.

Tenslotte nog een enkele opmerking over de invloed van de massamedia. Ik geloof, in navolging van bijvoorbeeld Herben en Nieuwenhuis, dat de directe invloed van media eigenlijk heel beperkt is. Media oefenen wel een soort indirecte invloed uit, in die zin dat ze inderdaad de aandacht voor bepaalde crisishaarden kunnen vergroten. Ze kunnen er in dit verband overigens ook voor zorgen dat sommige crisishaarden helemaal niet belicht worden, de vergeten oorlogen in Soedan en Afghanistan zijn daarvan maar twee voorbeelden.

De reden dat over sommige conflicten helemaal niet geschreven wordt, zoals over Afghanistan, is wel duidelijk. Dat heeft ermee te maken of jij daar als westers land economische of andere belangen hebt en dus of daar westerse troepen worden ingezet. Op het moment dat er westerse troepen, en tegenwoordig zelfs steeds vaker Nederlandse militairen, bij betrokken raken, dan is media-aandacht verzekerd.

Dat neemt echter niet weg dat ook in dat geval oorlogen moeten concurreren met schaatskampioenschappen, met crisisjes en met allerlei andere dingen in de media die het publiek ook belangrijk vindt. En in zekere zin moeten we daar blij mee zijn. Dat marktmechanisme zorgt ervoor dat er toch een vorm van voortdurende concurrentie is tussen producenten van nieuws en dergelijke. Die zijn er toch in hun concurrentiestrijd steeds bij gebaat om een zo adequaat mogelijk verslag van de gang van zaken voor te zetten.

Ik wil mijn bijdrage daarom ook relatief optimistisch afsluiten. Dat doe ik via de bewering dat het, ondanks alle verhalen over propaganda en ondanks alle snoeverij van bijvoorbeeld generaal Schwartzkopf aan het einde van de

Golfoorlog ("Thanks folks from the media!"), toch niet mogelijk is voor politici, voor militairen, of wie dan ook, het nieuws volledig naar hun hand te zetten. Ze kunnen, met andere woorden, de media zelfs in een oorlogssituatie nooit helemaal sturen. En dat lijkt me een geruststellend idee.

Star Wars, Videogames, and War

William Uricchio

Shortly after Germany's World War II capitulation, a delegation of visiting allied engineers and military interrogators gathered outside Berlin to watch a demonstration of the German 'Tonne' guided missile. The projectile was of particular interest thanks to its television-controlled guidance system. In a trenchant gesture, the German developers of the bomb targeted the guidance system at the photographic image of a young girl's face so that their interrogators could see, from the point of view of the device's television camera, how the projectile could be steered. This demonstration, flatly described in allied intelligence reports, manages to capture two very different senses of the media's role in warfare.

One hand, it offers an early instance of television's deployment as part of a weapon system, an instrument in the targeting and delivery of a physically destructive force. On the other, the targeting of a girl's head with a 'television-weapon' calls to mind the propagandistic use of media so evident in times of conflict.

This latter notion of media as a psychological weapon has quite rightly received a great deal of attention in the literature on media and war. In this sense, the 'Tonne'-guidance system demonstration symbolizes the motives of the National Socialist propaganda ministry in initiating daily television service in Berlin some eleven years earlier (and exemplifies the bullet theory idea of mass media reception held by some within the Frankfurt Schule). Reich director of broadcasting Eugen Hadamovsky put the task succinctly in his address for the start of regular television service on 22 march 1935: "Now, in this hour, broadcasting is called upon to fulfill its greatest and most sacred mission: to plant the image of the Führer indelibly in German hearts". Although the goals obviously differed, media systems in other na-

tions attempted to 'inform' or 'enlighten' their publics equally convinced that their truth was the only truth.

The links between media and war are far too extensive and varied to enumerate in an article of this length. Consider the range of interactions:

1. Cellulose nitrate, the highly flammable substance from which moving picture film was made at least through the third decade of the century, was chemically related to another application of nitrates – dynamite. Beyond being responsible for the association of film with the threat of fire (thus creating the rather strict fire laws in cinemas), the film industry was also subject to the market demands for nitrates. During World War I, for example, nitrate stockpiles were diverted to the manufacture of military explosives, creating a shortage of film stock for film manufacture.

2. World War I opened the doors for a less violent but nevertheless vicious 'war' on the part of the US film industry against its European counterparts. Hindered by nitrate shortages, physical destruction of studios and expertise, limited markets, and shipping difficulties, European producers fell prey to the relatively unfettered development of the US studios. Moreover, US film was promoted by the studios and their supporters within the government as part of a larger economic war on Europe, where 'a foot of film equals a dollar in trade'. A good case can be made for film as a metaphor and stimulant for a cultural and economic 'war'.

3. War also served as a stimulant for the film industry in other ways. Disparaged as a cultural danger from the moment it began to draw large audiences, the film industry won a certain legitimacy thanks to its promotion of governmental war policies. Governments, of course, quickly recognized the communicative (and emotional) potential of the film medium, incorporating it within information, training, and propaganda campaigns. Laments about film's corrosive influence were quickly cast aside when dominant social groups effectively endorsed the medium by putting it to use for the national cause. The German situation offers a particularly clear instance, where the propaganda-sensitive government heavily funded the establishment of UFA (Universum Film AG), the company that would dominate German film production in the interbellum and through the National Socialism period.

4. Much of the film and television media's technical development was stimulated by war. The refinement of 16mm cameras, cinerama, infrared photography, television technology, virtual reality, etc., all owe a substantial debt to military interest, research funding, and battlefield testing.
5. Film has even played a curious role in characterizing at least the enemies of the US and its allies. Consider the attention given in the biographies - no matter how abbreviated - to the film passions of Hitler, Goebbels, Stalin, and even Saddam Hussein. Whether a vestige of the medium's long-held 'low culture' status or of the link between media and violence, the connection is striking.

These and many more examples suggest the range of rhetorical, developmental, and contextual relations between the media and warfare. In the pages that follow, I will sketch a far less ambition range of interconnections, focussing on media technology as a weapon, as an active instrument of war. Much of this material derives from an ongoing research project I am involved in, but the general perspective I am working within has also been explored by others. In particular, Paul Virillio's provocative book *War and Cinema* offers an excellent introduction to the topic. My goal is to discuss four interrelated areas – propaganda; the 'power of seeing' or the media's potential to connect people and events; surveillance; and media-based weapons systems.

Propaganda

We are all familiar with the usual examples of propaganda in the service of war. Whether as explicit as Frank Capra's *Why We Fight*-series, as complicated as CNN's or the NOS-Journal's coverage of the Gulf War, or as frightening as the scenarios suggested in the recent film *Wag the Dog* (Levinson, 1998), media as a stimulus, as an information-filter and argument-shaper obviously plays a crucial role in positioning the ordinary citizen. This situation has received extensive attention by those scholars concerned with media and warfare, as well as those more generally interested in communications within an open society, so I will limit my discussion of the topic to several points on the margins of the usual discussion.

In 1917 the British produced a curious film in which an uniformed man was shown standing in various parts of London holding a large sign inscribed only with the date September 17, 1917. The film, it appears, was an attempt at counter-propaganda. The Germans claimed to have inflicted bombing damage on central London, and the photographic evidence of the filmed soldier was designed as proof that the claims were untrue. The idea of proving something that didn't happen is in itself remarkable; but unfortunately for the filmmakers, the sight of the paper sign flapping in the wind and revealing something written underneath (another date perhaps?) — at least for some viewers — makes the attempt even more remarkable.

This documentation of the status quo, of attempting to fix a point in space and time and use it to counteract rumor or enemy propaganda, offers an instance of a much more pervasive propagandistic effort. But it is one often torn with contradiction as warring parties alternately seek to assure their publics and the world that, on one hand, damage reports are overdrawn and that the defense systems are effective, and on the other, that horrifying barbarisms have been committed against an unwitting public. In either case, the media's mimetic qualities are deployed to 'capture' a particular reality and use it as evidence.

A curiously related but nevertheless distinct attempt to exploit the film and photographic media's mimetic character appeared during World War II as Britain attempted to mislead German intelligence about plans for the invasion of continental Europe. Fully aware of German aerial surveillance, the British participated in what can only be described as an Anglo-German film production designed to mislead its select German audience. The British contacted specialists from various film studios and constructed a massive outdoor set with artificial tanks, airplanes, munitions containers, and barracks. Non-military extras were hired to move about the set, pretending to work to engage in military drills. Audio specialists were employed to fill the radio channels with communications chatter appropriate to an invasion force. And all of this was designed for German film crews and radio experts flying high above English countryside and listening in from afar.

The Germans, it might be noted, had an ideal opportunity for revenge, although as far as we know they did not act upon it. The Germans extended

their television broadcasting activities from Berlin to Paris once the city was occupied, and transmitted daily television for at least 18 months. Programming was directed to hospitalize troops, a select public, and included daily news reports. British intelligence reports indicate that these broadcasts were picked up on the coast of Dover, and that operatives watched German television news with particular interest in film coverage of allied bombing activity, never sure of the veracity of the images they saw.

So far as I have been able to determine, the Germans had no idea that their audience extended so far, and thus did not take pains to mislead their audience – but, again, the issue of whether or not to believe in the mimetic character of the image emerged as the central issue.

Propaganda's use as an overt weapon continues in several 'quiet' wars. The war between the two Koreas and the US-Cuban 'dispute' are largely manifest in extensive media programs. Radio Marti and Television Marti, two US-sponsored initiatives, are responsible for intensive broadcast activity aimed at overthrowing the Cuban political system. The remnants of the Voice of America and other US broadcast efforts, which once included Eastern Europe in their targeting systems, this directed use of air-borne propaganda frequently relies upon commercially-produced program elements to 'soften-up' the enemy. In a world already 'softened-up' by the Spice Girls and Coca-Cola, such efforts seem little more than a curiosity, a vestige of the past, and yet millions of dollars per year are invested in maintaining offensive propagandistic efforts.

The Power of Seeing

Propaganda is about what we see or are encouraged not to see. But media also function in terms of how we see, how media users relate to one another and to events in the world. Media can serve to construct publics and even nations; it can simulate time-space relations; and it can connect distant spaces – all attributes which have been deployed in warfare. A brief exemplification of each of these aspects may help to clarify this often overlooked aspect of the media.

German media developments between the late-1920s and the mid-1940s offer an interesting set of insights into how media can be used to construct publics and events. An unusual experiment filled the air in Berlin during the summer of 1930. Siemens' engineers tested a gigantic loudspeaker mounted in Berlin's version of the Eiffel Tower, the 'Funkturm', with results that could be heard as far away as Wansee; indeed, speech and music could be clearly heard within a 60 degree range some 20 kilometers away. This massive device weighed several tons and was part of a product line that included loudspeakers designed for installation underground and in street-corner kiosks. According to their developers, these loudspeakers could literally be used to cover the country with sound and they promised to unify people from distant locations through shared participation in live sports, political and commercial events. The attempts of companies such as Siemens and Telefunken actively to pursue the development of ever-larger loudspeakers and to deploy them across the nation were consistent with their interest in other technologies, in particular in radio and television.

Besides being motivated by a desire for profits, these technologies were driven by a remarkable awareness of the media's ability to redefine the public sphere, both extending the notion of event and the notion of human presence. As such, these technologies were the direct inheritor of the same 19th-century imagination, which ultimately defined the film medium through its limits. In this case, however, the dream of simultaneity was technologically fulfilled.

This incident from a relatively early moment in the history of acoustical amplification, while not explicitly war-related, speaks to the construction of nation with implications that would become clear several years later. But the conjunction of loudspeakers, radio and television in the German electronics industry of the late 1920s and early 1930s reveals something more, namely the interworkings among various media technologies in pursuit of a particular goal: the attempt to extend being beyond the site of its physical embodiment, to extend real-time participation in distant events, and in the German case, to redefine the 'Volkskorper'. This goal can be seen in any number of examples. From the late 1920s into the late 1930s German broadcasting authorities urged both the electronics industry and consumers to put 'a radio in every house' by coordinating the design and pricing of the 'peo-

ple's receiver'. The campaign was a massive success with the public and it encouraged broadcasting journalists and engineers alike to theorize the potentials and implications of a public defined by a technology. Before 1933, writers from a variety of ideological persuasions charted the utopian possibilities of the new technology. But the 1933 'coordination' of broadcasting by the NS-state resulted in a more strictly defined sense of how radio would be used to forge the new spirit of the nation, calling to mind Jeffrey Herf's notion of 'reactionary modernism'.

Perhaps the most revealing insight into how broadcast media would restructure society, and in the process do away with the need for propaganda, appeared in secret plans prepared by the German Post Ministry for 'post-victory' Europe. According to the plan, the Ministry, responsible for 'live' television broadcasting (in contrast to the Propaganda Ministry, which was charged with control of filmed programming), would establish a live cable televi-sion news network across greater Germany and the occupied lands. Not far removed conceptually from CNN, this live connection between the leadership and its followers, the extension of nation through shared event, would constitute the neural network linking the new Germany, constructing the new 'Volkskorper' anticipated in the loudspeaker experiments of the late 1920s.

In each of these instances, the need for propaganda, for persuasive programming, was done away with by the idea of linkage, of visual or acoustical connections binding a public or a nation to the events of the moment, thus exploiting a very different aspect of the media.

This idea of media as a constructor of publics or nations, whether visual or not, returns in any number of instrumental ways which the military have taken advantage of. Beyond the idea of connection just described, simulation provides a frequently used aspect of mediality. Contemporary tanks and fighter jets are generally outfitted with radar systems, which display long-range external conditions to the gunner by means of a video display. Targeting becomes a matter of the same eye-hand coordination skills more commonly seen in videogames, and indeed at least the American military services have claimed success in training their personnel with these games. The space between simulation and reality has closed considerably. The vast

distances involved combined with 'smart' projectiles mean that physical sighting is an impossibility, forcing pilots and gunners to rely on video representations for their deadly encounters.

Simulation is also widely employed in pilot training, where again, computer-linked video display creates a 'realistic' environment where various scenarios can be played out in the safety of the simulator. Simulators of this sort combined with the just-mentioned targeting systems have, in turn, encouraged the development of ever more sophisticated media systems. Virtual reality and 3-dimensional media environments have been the most direct beneficiary of this interest. These simulation systems have been combined with ever-enhanced degrees of automation, for example allowing jet pilots taking off on aircraft carriers (a generally risky enterprise) to do so completely under the control of the computer. One of the ironic side effects is that fighter pilots seem to bear an ever-closer resemblance video game directors.

Beyond constructing publics and simulating reality, media can also literally connect disparate spaces. The incentive to develop facsimile machines (faxes) nearly one hundred years ago was directly linked to the military application of seeking to do visually what the telephone did acoustically. Military strategists have long been interested in having long-range visual contact. From the optical telegraphs of the 18th century to television to today's enhanced radar systems, media have been used to connect distant physical locations in real time. Obviously the previous example of simulation calls upon this aspect of mediality as well, but the conceptual difference between simulation and connection is significantly distinct to merit special mention.

Surveillance

'Connection' in the sense of visual (or acoustic) linkage of distant spaces is perhaps most clearly manifest in the area of surveillance. Certainly early surveillance systems used film, television and radio as a means extending human visual or aural facilities. But the notion of sensory extension entails far more, and has been responsible for significant technological development. While the technologies involved have not been widely deployed for

purposes of mass consumption, they nevertheless constitute forms of media that merit consideration. High-definition aerial photography, for example, has undergone tremendous development, shifting from a photochemical base to electronic signals with the shift from airplane-mounted cameras to satellites. Contemporary optical systems are further enhanced by their capacity to explore selected wave-lengths – infrared for example – penetrating darkness, cloud cover, etc.

Gruman Aviation's 'Hawkeye'-system, widely used in Israel's defense network, offers close-up aerial surveillance of hostile zones in the form of a low-flying miniature airplane-mounted camera. But perhaps the century's most ambitious surveillance system departed from the real world of aviation-surveillance so elegantly refined by Gruman Aviation, and reached into the world of science fiction for its reference. The Star Wars concept, by which the globe would be under constant surveillance by a network of satellites linked, in turn, to a destructive (or in Ronald Reagan's terms, protective) shield, linked the act of seeing almost reflexively to military response.

No longer would surveillance be mere information gathering, offering human agents decision-making options. Instead, it would be linked directly to response, existing as something like the doomsday machine described in Stanley Kubrick's movie *Dr Strangelove*. But Reagan's Star Wars' scenario had an unusual twist befitting its reference to Hollywood. In fact, it seems increasingly clear that the scenario was largely fantasy. The satellite surveillance portion of the plan worked (and is working), but the ambition of intercepting rockets moments after they were fired, despite the expenditure of many millions of dollars, was simply technologically out of reach.

The power of Star Wars was more its ambition than its reality. It provoked fear, and in the arms race where each side's defense industry was stimulated to outdo the other, Reagan escalated the terms to a point which none of the world's players could compete. Like a blockbuster Hollywood movie, lavish expenditure on special effects created a masterful illusion. In this case, the illusion of total surveillance backed by immediate action was sufficient, for a short time anyway, to capture the imagination of the global audience. Something like the British staging of movie for German aerial cameramen and the generals back home occurred, with Hollywood inspiring the US

defense industry to create a masterful illusion for the 'evil empire's' military strategists.

Weapons

This essay opened with a reference to the German television-guided 'Tonne'-system. The 'Tonne' was one of several different product lines, which included televsion-guided bombs and torpedoes and heat-seeking missiles. Produced in quiet cooperation with several American-based multi-national electronic firms (an underappreciated aspect of World War II technology development and transfer), the guidance systems permitted a pilot to 'see' his target from the perspective of the missile, guiding it to successful contact.

Surviving test images indicate that the images looked very much like those shown during the Gulf War, where the viewer has a missile's-eye view of the ever-closer target. At the war's end, Allied intelligence found one factory that was producing 300 miniature cameras a month with semi-skilled slave labor for the still-experimental television missile guidance program.

In a certain sense, the United States Air Force and Navy have developed new technologies, which extend the logic of these systems to an extreme. The idea of directing by way of visual control is literally present in the AFT-1 system, which some F-16s are outfitted with. This system enables the pilot to target his enemy visually, that is, through eye-movement, and to fire on voice command. As in the Star War scenario, the process of seeing is no longer innocent. It potentially entails the act of destruction, although to its credit, the AFT-1 system requires the conscious intervention of the pilot who must make a decision and utter the word 'fire'.

Paul Virillio has argued that the atomic bomb in Hiroshima served as a kind of camera – its flash burning the shadows of objects into brick and cement, or burning the patterns on clothing onto the skins of its victims. In this sense, one might argue that the bomb, too, served as a kind of medium – a photographic medium in the literal sense of the term. The point has not been lost on weapon designers, some of whom have developed so-called 'flash-bombs' – extreme versions of the familiar flash of light which accompanies cameras used in low-light situations.

The difference is that instead of using the flash for purposes of illumination, it is designed to blind its victims (though not, as in the case of the atomic bomb, to leave their imprints behind). But one could probably trace the link between media and war even in this small sector to many diverse conclusions. The arc lamps, which illuminated classic Hollywood films and which were used to announce its premiers (and indeed, which still appear on 20th Century Fox's logo), for example, were used as part of military anti-aircraft defense systems throughout the century. And as previously mentioned, the videogames which perhaps seem trivial or a waste of time in fact enact the scenarios of today's latest weapons systems.

Conclusion

Media entail representation. Generally, we take that to mean that the various media, each in their own way, stand between us and the world, offering selected access to the sounds, images and events 'out there'. We are aware that the images are selected, that they are only pieces of time and space, that they lack solidity or sometimes color. But they offer us views of things we otherwise would not see, or new ways of seeing the things we see so often that we take them for granted. The issue of propaganda largely operates on this level – it is mediation with a specific agenda, it is representation with a pointed purpose.

But representation also has another meaning, literally, to re-present, to make present elsewhere. The topics, which this essay has covered – media as simulation, as connection, as surveillance, as a weapon – all point to the use of media as a way to extend the presence of the user/viewer. From the hindsight of history, it appears as though there has been a trend from extending the senses (the 18th century optical telegraph, the 19th century telephone and fax, the 20th century television) as a way of gathering information, to extending the senses as a way of extending action. That tendency has moved towards its logical culmination: systems like the AFT-1 and Star Wars link perception with action.

Curiously, indeed almost perversely, the closer we come to this merger, the more the systems and discourses that we employ look like the games we play. But in an era where Hollywood films inspire the largest defense ex-

penditures to date, and where videogames anticipate our most sophisticated weapons systems, perhaps this should come as no great surprise.

Personalia

Drs. Th.J.J. (Dirk-Jan) van Baar is historicus en als publicist/columnist verbonden aan onder meer *de Volkskrant* en *Intermediair*.

Drs. Léon Wecke was hoofd van het Studiecentrum voor Vredesvraagstukken van de Katholieke Universiteit.

Prof.dr. F.J. (Jo) Groebel is als hoogleraar verbonden aan de Vakgroep Massacommunicatie van de Universiteit Utrecht.

M. (Mat) Herben is journalist. Als hoofdredacteur van de *Defensiekrant* is hij in dienst van het Ministerie van Defensie.

W. (Willebrord) Nieuwenhuis werkt als departementaal verslaggever voor *NRC Handelsblad*. Daarnaast werkt hij momenteel aan een studie omtrent Vietnam.

B. (Bart) Rijs werkt als journalist voor *de Volkskrant*. Hij is co-auteur van het boek *Srebrenica. Het zwartste scenario* uit 1997.

Drs. J.R. (Jan) Schoeman is communicatiewetenschapper. Hij werkt als voorlichter voor de Stichting Maatschappij en Krijgsmacht in Rijswijk.

Prof.dr. W. (William) Uricchio is als hoogleraar verbonden aan de Vakgroep Theater-, film- en televisiewetenschap van de Universiteit Utrecht.